

TARTALOM

Kedves Olvasóink!.....	2
Csúcs Sándor: Az M. A. Castrén Társaság köszöntése.....	3
Németh Endre–Jávorszky Balázs–Fehér Tibor:	
Kérdések és fejlemények az uráliak eredetével kapcsolatban.....	8
Tamás Ildikó: Egy majdnem elfelejtett etnográfus Václav Marek és a számik.....	19
Csúcs Sándor: Hanti adatbázis.....	24
A Reguly Archivum bemutatója.....	27
Kaiser Kamilla–Pataki Júlia–Vojter Kitti: Beszámoló a Regularitas	
II. Finnugrisztikai Hallgatói Konferenciáról.....	34
Bereczki András: Északi példák. Csekey István írásai	
az észti és a finn történelemről (Egey Emese ismertetése).....	37

A címlapon az M. A. Castrén Társaság logója

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.
Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

XXX. évfolyam, 1. szám

2025. február

Kedves Olvasóink!

Nem jó hírrel kezdem idei első beköszöntőmet. A Reguly Társaság választmánya javaslatomra egyhangúlag úgy döntött, hogy mostantól a *Finnugor Világnak* évente három száma fog megjelenni. Erre a döntésre az elmúlt években tapasztalt katasztrófális áremelkedések kényszerítették Társaságunk vezetőségét. Összehasonlítva a 2021-es és a 2024-es nyomtatási és postai költségeket, azt látjuk, hogy ebben az időszakban a költségnövekedés 37,5% volt. Mivel bevételi forrásaink nem növekedtek, egyetlen lehetőségünk maradt, a megjelenés gyakoriságának csökkentése. Ugyanakkor az egyes lapszámok terjedelmét – szükség esetén – növelni tudjuk. Vagyis terjedelmi okokból ezután sem kell lapunkba szánt írásokat visszautasítani. Lapunk ezentúl februárban, júniusban és októberben fog megjelenni.

Hogy jobb hírrel folytassam. A Magyar Tudományos Akadémia megalapításának kétszázadik évfordulójáról többféle módon fog megemlékezni a hazai tudományos és kulturális élet. Kiadnak többek közt egy *MTA200* elnevezésű könyvsorozatot, amelyben egy Reguly-kötet is meg fog jelenni, különféle tanulmányokkal, valamint Reguly Antal és Toldy Ferenc akadémiai titkár levelezésével. Minderről Ruttkay-Miklán Eszter számolt be tavaly ősszel egy a bicentenáriumi előkészítésével foglalkozó tudományos ülésen. Az előadásról (*Reguly Antal munkássága a források tükrében*) készült videó megtekinthető az MTA200 honlapon.

Idekívánczik az a hír is, hogy elkészült a régen várt *Reguly archívum* honlap. Bemutatójára február 4-én került sor. E fontos eseményről részletes beszámolót olvashatnak mostani számunkban.

Harmincöt éve alapították finnországi testvérszervezetünket az M. A. Castrén Társaságot. Ebből az alkalomból címlapunkon bemutatjuk logójukat és szólunk tevékenységükről.

Sokakat érdekelhet Németh Endre és szerzőtársai cikke az uráli népek eredetével kapcsolatos újabb genetikai kutatásokról. Tamás Ildikó folytatja a kevésbé ismert cseh etnográfus, Václav Marek életének és munkásságának bemutatását.

Ezen kívül beszámolót közlünk a finnugor szakos egyetemi hallgatók konferenciájáról, könyvismertetést Bereczki András: *Északi példák. Csekey István írásai az észti és a finn történelemről* c. monográfiájáról, és bemutatjuk a Nyelvtudományi Kutatóközpont honlapján elérhető *Hanti adatbázist*.

Kedves Olvasóink! Ezévi tagdíjukat befizethetik a mellékelt csekken, vagy átutalhatják bankszámlánkra:

11101404-19664314-36000001

Csúcs Sándor

Az M. A. Castrén Társaság köszöntése

Finnországi testvéregyesületünk, az M. A. Castrén Társaság az idén ünnepli megalakulásának 35. évfordulóját. Finn barátaink ugyanarra törekcsenek, mint mi, vagyis kapcsolatok kialakítására az uráli népek között, nyelvük, kultúrájuk ismertté tételére. Támogatják továbbá a rokon népeket az anyanyelvük és ősi kultúrájuk megőrzéséért folytatott küzdelmükben.

A Társaság 1990. január 22-én született Helsinkiben. Az alapítás előzményeihez tartozik, hogy a Mari Írószövetség 1989-ben finnugor írókongresszust szervezett Mariföld fővárosában. Erre az eseményre írókból, nyelvészekből és újságírókból álló finn küldöttség utazott Joskar-Olába. A kongresszuson nemcsak az irodalomról volt szó, hanem arról is, hogyan tudnák a kisebbségi népek megőrizni anyanyelvüket. A résztvevők azzal bízták meg a finneket, hogy két év múlva ők rendezzék meg a következő írókongresszust Finnországban. A hazafelé tartó két napos vonatúton megszületett a megoldás: elhangzottak az M. A. Castrén társaságot létrehozó szavak. Az említett alapító ülésen résztvevő 81 személy nagy lelkesedéssel alapította meg hivatalosan is a Társaságot. És a következő évben sikeresen megrendezték *A nyelv a hazám* elnevezésű finnugor írókongresszust. Mindez a Társaság 2024/4. hírlevelében olvasható. Erre még majd visszatérek.

A névadó

A Társaság névadójául Matias Aleksanteri Castrént (1813–1852) választották, akit joggal tartanak a finnországi finnugrisztika megalapítójának. Castrén nevével az utóbbi években lapunk olvasói is találkozhattak Regulyról szóló cikkeinkben, hiszen jól ismerték egymást, bár viszonyuk nem mindig volt felhőtlen. De erről majd máskor.

A papi családból származó Castrén 1830-ban érettségizett, majd a Helsinki Egyetemen tanult keleti nyelveket és finn népköltészetet. 1836-ban szerzett diplomát, 1840-ben docensi (magántanári) címet. Doktori értekezésében a finn, az észti és a lapp főnévragozást tárgyalta összehasonlító szempontból. 1841-ben svédre fordította a Kalevalát. 1841–1842-ben Elias Lönnrottal tett gyűjtőutat Lappföldre és Karjalába. 1842–1844-ben a pétervári Akadémia megbízásából Nyugat-Szibériában gyűjtött zürjén (komi) és szamojéd nyelvi anyagot. Erről az újáról tudóbaja miatt hazatért. Otthon kiadott egy zürjén (komi) és egy csere-misz (mari) nyelvtant. A terepmunkát 1845-ben folytatta a Helsinki Egyetem és az Orosz Akadémia támogatásával. Bejárta Szibéria jelentős részét, főleg szamojéd nyelvi anyagot gyűjtött. 1849-ben betegen tért haza. 1849-ben készült el osztják (hanti) nyelvtana, 1850-ben pedig az altaji nyelvek személyragjairól szóló értekezése. 1850-ben megnősült, 1851-ben pedig a finn nyelv első professzora

lett a Helsinki Egyetemen. Fiatalon, 1852. május 7-én hunyt el tüdőbajban. Terjedelmes kéziratos hagyatékát barátja Anton Schiefner adta ki 12 kötetben Szentpéterváron 1853 és 1862 között.

A Társaság

Az M. A. Castrén Társaság civil egyesület, amelynek bárki tagja lehet, ha egyetért a társaság céljaival. A finn állam rendszeres anyagi támogatásával működnek.¹ Ez lehetővé teszi, hogy ügyeiket fizetett alkalmazott intézze, és hogy saját irodát tartsanak fenn. Egyebek mellett ennek is köszönhető, hogy működésük minden tekintetben sikeres.

Fontos rendezvényeik voltak 1993-ban *A mari kultúra napjai*, 2010-ben a XI. Nemzetközi Finnugor Írókongresszus. 1994 és 2012 között a Társaság koordinálta és szervezte a finn Oktatási Minisztérium által bőkezűen finanszírozott *Rokon népek programot*. Ennek keretében a finn állam sokféle módon segítette az oroszországi finnugor népeket nyelvi és kulturális identitásuk megőrzésében, művelődésük kibontakoztatásában. Így például támogatták finnugor nyelvű tankönyvek és szépirodalom kiadását, műfordítások készítését. Lehetővé tették anyanyelvű újságok és más kiadványok megrendelését iskolákba, óvodákba és könyvtárakba. Szerkesztőségeknek és civil szervezeteknek segítettek a működéshez szükséges eszközök beszerzésében. Támogatták a civil szervezeteket kulturális események és kongresszusok megszervezésében. A rádió- és tévétársaságokat anyanyelvű műsorok, főleg nyelvtanfolyamok készítésében segítették. Irodalmi, fordítói és újságírói díjakkal ösztönözték az anyanyelvi írásbeliség fejlesztését. Kurzusokat és továbbképzéseket szerveztek Finnországban a nemzeti nyelveken író újságíróknak, tankönyvszerzőknek és a civil szervezetek képviselőinek. És a felsorolást lehetne még folytatni.

2013-tól az Oktatási és kulturális minisztérium vette át a program lebonyolítását. A Társaság jelenleg a Finnországban működő szervezeteknek ítélt oda támogatásokat állami forrásból. 2024-ben 35 ezer eurót (14 millió forint) költöttek olyan célokra, mint új magyar novellák bemutatása (Finn–Magyar Társaság), az inkeri nép kultúráját és történetét bemutató kiállítás támogatása (Finnországi Ész Intézet), a finnugor kulturális főváros (Rokon népek barátai egyesület), fellépők utaztatása a Rokon Népek Napjára (Finn–Orosz Társaság) stb.

¹ A Társaság működéséhez nyújtott állami támogatás 2022-ben 95 ezer euro (kb. 38 millió forint) volt.

Rokon Népek Napja

A Társaság megalakulásától kezdve felvállalta az ekkor újraindult megemlékezés szervezését és koordinálását. 2022-ben hét városban 32 eseményt rendeztek az együttműködésben résztvevő szervezetek, pl. a Kalevalaisten Naisten Liitto (Kalevalai Asszonyok Szövetsége), Karjalan Sivistysseura (Karjalai Művelődési Társaság), a Magyar Kulturális Központ, a Sukukansojen ystävät (Rokon Népek Barátai), valamint a Finn–Magyar Társaság és a Finn–Orosz Társaság és helyi szervezeteik.

2024-ben a központi megemlékezést október 19-én tartották a Helsinki Központi Könyvtár, a 2018-ban elkészült Oodi előadódótermében. A rendezésben az M. A. Castrén Társaságon kívül részt vett a Karjalai Művelődési Társaság, a Magyar Kulturális Központ, a Világzenei Központ, a Rokon Népek Barátai, a Finnországi Magyarok Egyesülete és a Finn–Orosz Társaság. Az ünnepség zenei részéről a Társaság gondoskodott a *Naised Kögis* női együttes meghívásával.

Hírlevelük 2024/3. számában összegyűjtötték a tervezett rendezvényeket, Helsinkitől Rovaniemiig 12 városban 31 eseményt sorol fel kalendáriumuk. A hírlevél következő számában pedig arról tudósítanak hogy a *facebook sugrifest* oldalán összesen 49 megemlékezésről látható képes beszámoló.

Információs tevékenység

A hírlevél említésével tulajdonképpen már rátértünk a Társaság széleskörű információs tevékenységének bemutatására. Az általában nyolc oldalas, igényes kiállítású, színes fotókat is bemutató hírlevél évente négyszer jelenik meg, a Társaság tagjai nyomtatott vagy elektronikus formában kapják. A már említett 2024/4. számban beszámoló olvasható a Rokon Népek Napjáról, megemlékeznek a Társaság alapításának 35. évfordulójáról, bemutatják az észt szigetekre tervezett kulturális társasutazás részletes programját, és felsorolják a kisebb finnugor népek szépirodalmából finnre fordított és a társaság honlapjáról letölthető műveket.

Mint az előző mondatból kiderül a Társaságnak van honlapja is: www.macastrén.fi Ezen megtalálhatók a Társasággal, tevékenységével kapcsolatos fontosabb információk. A honlap gazdag tartalmából csak néhány részletet említek meg. Az *Apurahat* (Támogatások) menüpontban nemcsak a Társaságnál megpályázható támogatási lehetőségek vannak felsorolva, hanem az összes kulturális vagy tudományos célra megpályázható finnországi lehetőség.

A *Blog* rovatban egy írás olvasható, amely a Turku Egyetem nyugalmazott professzorától, Sirkka Saarinentől származik. Saarinen, aki a kezdetektől fogva aktív tagja volt a Társaságnak, ebben az írásában a Társaság alapításával és

működésével kapcsolatos élményeit idézi fel. Nagyon hasznos és tanulságos cikk, amelyet alkalomadtán szeretnék olvasóinkkal is megismertetni.

Az *Uráli nyelvek és kultúrák* rovatból két jegyzéket szeretnék kiemelni. Az egyik azokat a műveket tartalmazza, amelyeket a kisebb finnugor népek szépirodalmából az elmúlt évtizedekben finnre fordítottak. A listában tizenegy mű szerepel, amelyek a honlapról letölthetők. Fontos helyet foglalnak el köztük a Helsinki Egyetem nyugalmazott professzorának, Raija Bartensnek erza-mordvinból, mariból és komi-permjákból készített kiváló versfordításai.

A másik jegyzék kb. 1200 tételt tartalmaz. Ez a Társaság könyvtárának (*Matias kirjasto*) katalógusa számos ritkasággal és azokkal a művekkel, amelyek a Társaság anyagi támogatásával jelentek meg. A könyvek kölcsönözhetők, vagy helyben olvashatók. A Társaságnak kölcsönözhető videókazettái és CD lemezei is vannak. Ezek a most folyó digitalizálás után az interneten is elérhetők lesznek.

Az *Archívumban* olvashatók a korábbi évek beszámolóí és hírlevelei, a *linke* címszó alatt pedig száznál több finnugor vonatkozású honlap címe található.

A Társaság működtet egy másik honlapot is a www.ugri.net címen. Ez az *Uráli nyelvek és népek* címet viseli és angol nyelvű változata is van. Érdemes vele megismerkedni. Itt csak néhány témát emelek ki a honlap gazdag tartalmából. Szó van az uráli nyelvek jellegzetes vonásairól, az őshazáról, a nyelv vagy nyelvjárás kérdéséről, a nyelvek veszélyeztetettségéről. Bemutatják a különböző családfá-ábrázolásokat, az egyes uráli nyelveket. Videófelvételek segítségével néhány nyelvnek (karjalai, komi, mari, udmurt) a hangzását is megismerhetjük.

A *Kutatóutak* c. rész négy tudományos célú utazó feljegyzéseiből származó idézetekkel hozza közel az olvasóhoz a témát. M. A. Castrén 1843-ból származó naplóbejegyzése arról szól, hogy milyen fontos az Ob folyó a partján élő emberek számára. August Ahlqvist 1856-os feljegyzésében beszámol arról, hogy keveredik az ősi hitvilág és a keresztény vallás a mordvinoknál. Karina Suominen vallástudományi dolgozatához gyűjtött anyagot 2000-ben egy nyenyec faluban. Írásának itt közölt részletében beszámol az életkörülményekről, a tél várásáról, Merja Salo és családja egy hónapot töltött Nyugat-Szibériában. Beszámolójukból megismerhetjük a terület kisebb-nagyobb hanti, manysi és komi múzeumait.

A menüpontokat néhány egyszerű feladat és az uráli népek lakóhelyeit bemutató térkép zárja.

A Társaságnak természetesen van face-book oldala is.

Újabb működési forma az *olvasókörök* szervezése. Ezeken a finnugor népek szépirodalmával ismerkednek a résztvevők finnre fordított alkotások segítségével. Legutóbb 2024. november 27-én, Esa-Jussi Salminen vezetésével az általa fordított *Murskautuneet tähdet (Összetört csillagok)* c. udmurt novellás kötetről beszélgettek. Korábban volt már olvasókör a komi, a lív és a mari irodalomról is. Idén tavaszra két újabb olvasókört terveznek.

Kulturális társasutazások

Jó módja a rokon népek megismerésének, ha ellátogatunk hozzájuk. A Társaság – mint ezt a honlapról megtudtuk – 1991 óta általában két évente szervez utazásokat húsz fős csoportokban a rokon népekhez. Az utazásoknak előre meghatározott tematikája van és önköltségi áron valósulnak meg. A csoportokat finn szakértő és a Társaság képviselője kíséri. Néhány az eddig szervezett utak közül. 1993: Mari Köztársaság, falusi ünnepek; 1995: Udmurtia, anyanyelv és kultúra; 1998: Mari Köztársaság, anyanyelvi oktatás; 1999: Hanti–Manysi Autonóm Körzet, hagyományos kultúra; 2001: Komi Köztársaság, rénszarvastartás; 2005: Mordvin Köztársaság, falusi életmód; 2009: Udmurtia, múzeumok, kiállítás megnyitása; 2015: Észtország, Obinitsa falu; 2017: Udmurtia, anyanyelvi oktatás; 2023: Észtország keleti és déli része. Mint említettem az idei társasutat a Balti tenger észt szigeteire tervezik.

Az M. A. Castrén Társaság stratégiája 2024–2028

Ezzel a címmel egy hat oldalas anyag olvasható a honlapon. Ebben szó van a Társaság céljairól, felvázolják történetét, bemutatják a jelenlegi helyzetet és stratégiai elképzeléseiket. Érdemes lenne ezt az okmányt teljes egészében lefordítani. Ez most sajnos nem lehetséges, helyette két idézet: „Oroszország támadó háborúja Ukrajna ellen 2022 februárjában félbeszakította az együttműködést Oroszországgal. A kialakult helyzetben az együttműködés új, Oroszországon kívüli formáit kell kialakítani és bízni kell a jövőben.”, illetve „A finnugor nyelveket – a finn, a magyar és az észt kivételével – a veszélyeztetett nyelvek közé sorolják. Amikor egy nyelv kihal, visszavonhatatlanul elvész egy rész az emberiség szellemi vagyonából. Ezért az M. A. Castrén Társaság folytatja erőfeszítéseit a finnugor nyelvek és kultúrák megőrzése és fejlesztése érdekében.”

Sok mindent el lehetne még mondani az M. A. Castrén Társaságról és sok mindent tanulhatnánk tőlük, még akkor is, ha reményünk sem lehet az övékhez hasonló állami támogatásra. Ahelyett, hogy ezen keseregnék, befejezésül inkább elmagyarázom a Társaság logóját, ami mostani címlapunkon látható. A logón ábrázolt vízimadár finn neve *kuikka* (*Gavia arctica*, magyarul *sarki búvár*). Elterjedési területe nagyjából azonos azzal, amit Castrén kutatóútjai során bejárt. Némi képzelőerővel elhitethetjük magunkkal, hogy a madár háta az Urál hegységet, nyaka az Ob és a Jenyiszej folyót jelképezi, vagyis tulajdonképpen az uráli népek ősi lakhelyeit.

Gratulálunk az M. A. Castrén Társaságnak az elért eredményekhez, és további sikeres éveket, évtizedeket kívánunk finn barátainknak.

Kérdések és fejlemények az uráliak eredetével kapcsolatban

Bevezetés

Három az uráliak eredete szempontjából releváns történeti genetikai tanulmányt ismertetünk. A tanulmányok tavaly és tavalyelőtt jelentek meg. De még az ismertetések előtt rövid kitérőt teszünk a történeti genetika módszertani világába.

A történeti genetika fogalmát a magyar tudományos életbe Bálint Csanád vezette be 2008-ban (Bálint 2008). Bálint Csanád tanulmányában tüpontosan azonosította az akkor még gyerekcipőben járó történeti genetika fő kihívását. Hogyan segíthetnek történeti kérdések megválaszolásában az emberekből kinyert DNS adatok? Milyen módszertan mentén dolgozhatnak együtt a különböző tudományágak? És egyáltalán milyen kompetenciákra van szükség a hiteles történeti genetikai kutatásokhoz?

Véleményünk szerint Bálint Csanád alapvető észrevételei ma is aktuálisak. A történeti genetika pontosabban írja le a kérdéses tudományágat, mint az archeogenetika vagy a populációgenetika. A módszertan, a különböző tudományágak együttműködésének a módja pedig valóban a történeti genetikai kutatások kulcskérdése. Informális kutatócsoportunkban olyan transzdiszciplináris kutatási módszertant próbáltunk és próbálunk meg követni, ahol nem egyszerűen együttműködnek a különböző tudományágak, de más tudományágak alapszintű megértése is szükséges.

A méréseket végző biológusnak értenie kell, hogy melyik matematikai módszer mennyire megbízható, a matematikai kompetenciával rendelkezőnek értenie kell a történeti kontextus alapvető összefüggéseit, a humántudósoknak pedig értenie kell, hogy mit jelentenek valójában a genetikai eredmények, és így tovább. Ahogy megyünk vissza időben, és fogynak el a történeti források, úgy nő a régészek és nyelvészek fontossága a humántudományi résztvevők körében. Nem véletlen, hogy több tanulmányunkban is a régész, nyelvész Klima László kontrollálta a kutatási folyamatot, képviselte az integrátori szerepet. Amit ezúton is szeretnénk megköszönni.

A történeti genetika tehát sportnyelven szólva csapatjáték. A csapat kapitánya ideális esetben humántudós, mert a belső vitákban a végső szót csak a kontextust mélyen ismerő szereplő mondhatja ki. Azaz az integrációs szerep a humántudományoké. A kutatások motorja természetesen lehet a természettudomány képviselője, aki felhívja a figyelmet az újonnan megjelent adatsorokra, vagy éppen fontos adatok hiányára.

De mit is tud mérni a történeti genetika? Mi a kiindulópont? Mi a nyersadat, amit értelmezni próbálunk? Két nagy adatkört képesek kinyerni biológusok a DNS-ből.

Egyszülős markerek

Kezdjük az egyszülős markerekkel, amelyek egyből két esetre válnak. Attól függően, hogy az apai vagy az anyai vonalak követése a cél az Y-kromoszómát vagy a mitokondriális DNS-t vizsgálják. Mindenesetre az apai és anyai vonalak esetében is arról van szó, hogy a ma és a múltban élt emberek elhelyezhetők egy-egy gráf pontjain. Ez a gráf a családfákhoz hasonlóan matematikai értelemben egy fa. A fa azt jelenti, hogy a gráf egyetlen csomópontból indul, és a gráfban nincs hurok. Esetünkben azért nincs hurok, mert minden gyereknek csak egy biológiai édesanyja és édesapja lehet. Az anyai vonalakat reprezentáló gráf mitokondriális Évától, az apai Y-kromoszóma pedig Ádámtól indul. Mitokondriális Éva és Y-Kromoszóma Ádám egyaránt Afrikában élt, de mai tudásunk szerint nem egyidőben. Onnan tudjuk ezt, hogy a mutációk számából (távolság) és sebességéből kiszámítható, hogy egyes ágak mikor keletkeztek, és mikor váltak szét. Ha egy csomópont több ágra bomlik, akkor azt gondoljuk, hogy ott demográfiai expanzió nyomait találtuk meg. Ha pedig egy ághoz tartozó emberek egymástól távoli földrajzi területeken élnek vagy éltek, akkor azt kell feltételeznünk, hogy valamilyen migrációs kapcsolat áll fenn a két terület között. Ilyenkor az a kérdés, hogy a biológiai kapcsolatnak megfeleltethető-e valamilyen nyelvi, régészeti vagy kulturális jelenség.

Az egyszülős markerek ereje két tényezőből fakad. Egyrészt kiinduló pontja, a leszármazási fa, a humántudományok kutatói számára is érthető és jól ismert fogalom. A nyelvészek számára például a családfa modellek egyértelmű fogalmi analógiát jelentenek. Tehát egy olyan közös előismeretet, amely nagyban megkönnyíti a tudományágak együttműködését. Másrészt a leszármazási fa megbízható rendszert alkot. Nincsenek lényegi viták a szerkezetével és kronológiájával kapcsolatban. Egy olyan alap amire lehet építeni. Más kérdés, hogy a csomópontok jelölése különféle problémákba ütközik. Ugyanarra a csomópontokra gyakran más elnevezéssel hivatkoznak a különböző iskolák, és a csomópontok számának robbanásszerű növekedésével sokszor követhetetlenül hosszúak a jelölések.

Fontos látnunk, hogy egy népesség biológiai eredetének átfogó ismeretéhez az apai és anyai vonalak feltérképezésére egyaránt szükség van. A régebbi korok házassági szokásai miatt az apai és anyai vonalak szerkezete akár jelentősen is eltérhet egymástól. Ennek az aszimmetriának példái a legújabb avar temetős vizsgálatok, amelyek apai vonalon rendre homogének, míg anyai vonalak mentén heterogének (Wang és mtsai, 2025). Még keressük a pontos fogalomkészletet a jelenség leírására, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha patrilokális alapokon álló nemzeti temetőnek hívjuk a feltárt avar temetőket.

Autoszomális markerek

A másik adatkört alkotják az autoszomális markerek. Az autoszomális markerek a teljes génállomány alapján jellemzik a vizsgált egyént. Az autoszomális markerek az egyéneket pókhálószerű kapcsolati rendszerbe szervezik. Ebben a hálózatban az egyének közötti szálak lehetnek erősebbek vagy gyengébbek. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy két egyént több, különböző erősségű szál is összekapcsolhat. Két ember lehet egyszerre másodunokatestvér egyik szálon és negyedunokatestvér egy másik szálon. És ahogy a hálózatoknál már megszoktuk a kapcsolati háló bizonyos részeken sűrűbb, máshol meg ritkul.

Az autoszomális markereken alapuló kapcsolati hálókból általában ezeket a sűrűbb régiókat próbálják meg azonosítani. Azaz a matematika nyelvén szövegeklaszterekbe próbálják sorolni a mintákat. Sajátos tulajdonsága matematikai szempontból az autoszomális markereken alapuló kutatásoknak, hogy a vizsgált dimenziók, markerek száma általában jóval nagyobb, mint a vizsgált mintáké. Ez önmagában speciális figyelmet igényel az elemzők részéről. Általában az sem egyértelmű, hogy mit jelent az, hogy egyének egy adott klaszterbe esnek biológiai szempontból. Azaz nem tudjuk, hogy hol, mikor és mennyi ideig élt együtt ez az egy klaszterbe tartozó közösség.

Izgalmas lehetőség az autoszomális markerek kapcsán különböző népeiségek közötti keveredés vizsgálata. Személyes véleményem szerint azonban ez a módszer még nem teljesen kiforrott. Sokszor hipotetikusnak tűnnek azok az „ősnépeiségek”, amelyekből kikevernek egy adott népeiséget. Ritkán még az is előfordul, hogy az autoszomális markerek ellentmondanak vagy nem értelmezhetők az egyszerűsített markerek szempontjából. Ez utóbira példát is mutatunk az egyik ismertett tanulmányból.

Az autoszomális markerek fő alkalmazási területe az archeogenetika. A régészek által kiásott emberi maradványokban sokszor már annyira roncsolódott az Y-kromoszóma vagy a mitokondriális DNS, hogy nincs esély informatív alcsoport meghatározásra. Azaz olyan alcsoport meghatározására, amely a vizsgálat szempontjából releváns időben keletkezett. Egy 10 vagy 20 ezer évvel ezelőtt keletkezett mutáció általában nem képes orientálni a régészeket vagy nyelvészeket. Ezért az archeogenetika egyre gyakrabban fordul az autoszomális markerek vizsgálata felé, ahol statisztikai módszerekkel kompenzálhatók a mérési hiányosságok a markerek nagy száma miatt.

Uráli előzmények

Finnugor szempontból az alapokat a Richard Willems által vezetett észti genetikai iskola fektette le. Az észti kutatásaiból vált egyértelművé, hogy az apai vonalú N haplocsoportnak meghatározó szerepe van az uráli népek történetében

(Tambets és mtsai, 2004). Arra is az észti kutatók mutattak rá, hogy az N haplocsoportot hordozó apai vonalak ősei Délkelet-Ázsia érintésével érkeztek Szibériába (Rootsi és mtsai, 2007). Afrikát elhagyva tehát először kelet felé indultak, valószínűleg az óceánok mentén vándoroltak, és talán csak Kelet-Szibériában fordultak a szárazföld belseje felé. Ez az útvonal a mából, Budapestről vagy Helsinkiből nézve hihetetlennek tűnik, de Afrikából, a mából nézve nagyon is logikus választások sorozata. A genetikai kutatások olyan időbeli távolságba tudtak betekinteni, ami korábban elképzelhetetlen volt. Külön módszertani érdekesség, hogy a múlt kódébe vezett, történelem előtti migrációs útvonalakat ma élő emberekből vett minták alapján rekonstruálták. A ma élő ember a történelem forrásává vált. Szintén az észti kutatók érdeme, hogy az N haplocsoportot olyan ágakra bontották, amelyek már informatívak az uráli nyelvű és más szibériai népek (jakutok, burjátok, csukcsok, nanajok) szempontjából (Ilumae és mtsai, 2016).

Nem meglepő, hogy az ugor szempontból fontos N-B539 alcsoport is észti és magyar kutatók közös munkájával lépett a tudomány színpadára (Post és mtsai, 2019). Ez az alcsoport köti össze a mai magyarokat, az obi-ugorokat, a baskírokat és a volgai tatárokat, valamint el is választja a magyarokat a többi néptől. A tanulmány fő következményei az alábbiakban foglalhatók össze.

- a) Ennek az apai vonalnak az aránya a mai magyarokban kifejezetten alacsony, ami azt valószínűsíti, hogy a magyar nyelv bizonyos időszakban nem népeiségnövekedéssel, hanem presztízs nyelvként terjedt más népek asszimilálásával.
- b) Egy jelentős ugor tömb olvadt be a baskírokba és a volgai tatárokbba. Mivel pontosan ezen a területen találta meg Juliánusz barát a magyarokat, és a régészek is itt feltételezik a Dél-Urál vidéki magyar szállásterületet, azt kell feltételeznünk, hogy a baskírokba és volgai tatárokbba olvadt ugor tömb nagy része magyar volt. Ami nem másra utal, minthogy valószínűleg több magyar maradt a Dél-Urál régióban, mint korábban gondoltuk. A régészek később a csijaliki kultúrában találták meg a keleten maradt magyarok örökségét (Szeifert és mtsai, 2022).
- c) Az N-B539 alcsoport egyes „fivérei” döntően finnugor népekben fordulnak elő. Ami megnyitja azt a lehetőséget, hogy az N-B539 alcsoport értelmezhető lehet az ugornál szélesebb nyelvi kontextusban is.
- d) Nagyjából 4100 éve élt Nyugat-Szibériában az a férfi, aki már hordozta az N-B539-es mutációt és a tőle származó két ág, az N-B540/L1034 és N-B545/Y24361 alcsoport tagjai ma is élnek.

Várható volt, hogy az N-B539 alcsoport újabb kutatásokban is megjelenik. Jelenleg négy régészeti kultúrában azonosították az N-B539 alcsoportot. A szargatkai kultúrában (Gnecchi-Ruscone és mtsai 2021), a késő kusnarenkovói

Ujalgiben (Gerbert és mtsai 2024), több honfoglaló mintában (Maróti és mtsai, 2022), és a honfoglalást közvetlenül megelőző Zalaváron (Gerbert és mtsai, 2024).

A zalavári minta az első bizonyítéka annak, hogy a honfoglalás előtt egy generációval korábban már megjelentek szórványosan magyarok a Kárpát-medencében. A zalavári minta azért is érdekes, mert közeli rokoni kapcsolatban áll az ujelgi és egy honfoglaló mintával. Izgalmas kérdés, hogy mennyi lehet az N-B539 alcsoport aránya Ujalgiben, a legkeletibb és legnagyobb magyargyanús temetőben az Urál-vidéken. Egyelőre annyit lehet tudni, hogy 86% az N haplocsoport aránya Ujalgiben (Csáky és mtsai, 2020) és az egyetlen mélyebben mért minta az N-B539 mintához tartozik. A szargatkai kultúra magyar érintettsége már korábban is felmerült. Fodor István így fogalmaz a szargatkai kultúra és az ősmagyarság kapcsolatáról (Fodor, 2010): „A steppevidék északi peremén, a legvalószínűbb feltevés szerint az Irtis–Isim–Tobol folyók mentén feltárt szargatkai régészeti műveltség lehet az ő tárgyi hagyatékuk.”

Nyugat-Szibéria és az Urál-vidék

Az Elena Balanovskaya fémjelezte orosz kutatócsoport tavalyi eredményei magyar szempontból különösen izgalmasak (Г. Ю. Пономарев és mtsai 2024). A jelenleginél valamivel részletesebben ismertettük a cikket az Antropológiai Közleményekben (Németh és mtsai, 2024). A dolgozatban 4 hanti, 1 manysi, számos szibériai és Urál-vidéki populációt vizsgáltak meg. A 4 hanti populáció: szurguti, berezovkai, belojarszki és nyizsnyevartovszki. A manysi minták nagy területről az Urál és az Ob közötti területről származnak. Négy észrevételt szeretnénk kiemelni a tanulmányból.

Az első észrevétel, hogy egyetlen olyan haplocsoport van, amelyik mind a 4 hanti populációban megtalálható. Ez pedig az N-B539 alcsoportja, az N-L1034/N-B540 alcsoport. Az N-L1034 alcsoport ismerős lehet az olvasóknak, mert ez volt az az alcsoport, amely összekötötte a magyarokat és manysikat (Fehér és mtsai 2015). Az N-B539 másik alcsoportja, az N-B545 mai tudásunk szerint hiányzik az obi-ugor génállományból.

A másik magyar szempontból igen érdekes észrevétel, hogy Nyugat-Szibériában az Isker-Tobolszk tatárokban és csak bennük megtalálható három olyan N alcsoport, amely jelen van a honfoglalókban, és összeköti a mai baskírokat és magyarokat. A három alcsoport az N-B539 két alcsoportja az N-B540 és N-B545, és az N-M2118 alcsoport. Mai tudásunk szerint ez a hármas kombináció csak olyan régiókban fordul elő, ahol magyarok éltek vagy élnek. Az érintett minták három, Tobolszktól keletre fekvő Irtis-menti településről származnak. Abból a mikrorégióból, ahonnan egyes orosz kutatók a Dél-Urál vidéken megjelenő, úgynevezett magyargyanús kusnarenkovói kultúra elődjét származtatják

(Zelenkov, 2018). A jelenség értelmezésére még korai lenne vállalkozni. Jelenleg nem dönthető el, hogy egy Nyugat-Szibériában maradt korai magyar közösség vagy egy Dél-Urálból induló, keleti irányú migráció nyomait találták-e meg a kutatók. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy két különböző tudományág, a régészet és a történeti genetika ugyanabban a mikrorégióban talált a korai magyarokra utaló jeleket.

A harmadik, további kutatásokra serkentő észrevétel, hogy egyes hanti populációkban olyan európai finnugorokra jellemző alcsoportok fordulnak elő, amelyeket idáig csak szórványosan detektáltak Nyugat-Szibériában. Nagy kérdés, hogy az érintett N3a1-B211 és N4a3-VL29 alcsoportok, hogy kerültek a berezovkai és belojarszki hanti génállományba. Európából induló valamilyen „visszámigrációról” van szó, vagy esetleg az ősi finnugor magnépesség nyomait találták meg a kutatók?

Végezetül az N-L1034/B540 alcsoport két ágra bomlik 4100 évvel ezelőtt: az N-Y28538 alcsoportra és az N-L1442-re. Az előbbi az obi-ugorokra, a másik a magyarokra, a baskírokra és a volgai tatárokra jellemző. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy az ugor közösség nyelvi szétválásának van biológiai nyoma is. A nyelvek és leszármazási ág elválásának párhuzamba állítása természetesen nem automatikus. Mindenesetre érdekes párhuzam, hogy Piispanen nyelvészeti megközelítése alapján a magyar és a hanti nyelv 4220 éve vált el egymástól (Piispanen, 2012).

Az N haplocsoport alcsoportjai és az uráli nyelvek

A másik tanulmányt Szeverényi Sándorral közösen jegyezzük, de írás közben sok támogatást kaptunk Klima Lászlótól (Németh – Szeverényi 2024). A dolgozat fő állítása, hogy az uráli nyelvű csoportok migrációja összefüggést mutat az N haplocsoport egyes alcsoportjaival. Egyes N alcsoportok egyenesen korrelálnak finnugor nyelvi alcsládokkal. Így a permivel az N3a1-B211, az ugorral pedig az N-B539 alcsoport. A korrelációs vizsgálat azt jelzi, hogy a Baltikumba két külön útvonalon érkezhettek finnugor népesség. Egy déli útvonalon az N3a3-VL29 és egy északon az N3a4-Z1934, amely csoportok a mai Finnország területén újra kölcsönhatásba léptek egymással.

A korrelációs összefüggések elemzésével arra voltunk kíváncsiak, hogy egyes genetikai alcsoportok milyen nyelvi alcsoportokat kötnek össze. (Az új hanti adatok árnyalhatják, de nem változtatják meg a korrelációk átfogó képét.) Reális lehetőségnek tartjuk, hogy a korai finnugor közösségekben jelenlévő nemzeti szervezetei miatt végződhetnek érdemi összefüggésekkel a korrelációs vizsgálatok. Természetesen archeogenetikai vizsgálatok tudják megerősíteni vagy megcáfolni, hogy a korai finnugor közösségekre mennyire volt jellemző a nemzeti szervezet.

Témánkhoz kapcsolódó jelenség figyelhető meg a csukcsok körében (Dunn, 2000). A csukcs nyelvnek létezik egy férfiak és egy asszonyok által beszélt változata. A különbség szóképzésben, morfológiában és fonetikai téren is kimutatható. A jelenség feltételezett magyarázata az, hogy a hagyományos csukcs társadalom patrilocális volt, gyakran korják nőket vettek feleségül, akik férjeikhez költöztek, és egyfajta korják szubsztrátum jelenség figyelhető meg a csukcs asszonyi nyelvben.

A genetikai adatok jelen felbontása alapján a szamojédok kiugróan korai leválásának a genetikai nyomát nem sikerült azonosítani, de egy vélhetően Tuvából északi irányba vándorló közösség asszimilációját igen. (Az N2a-P43 összeköti a tuvai és a szamojéd népeket.) Tehát a genetikai adatok összhangban vannak bizonyos szamojéd nyelvekben kimutatható szubsztrátum jelenségekkel. Illetve azzal is, hogy a legkeletibb uráliak, a szajáni szamojédok valóban Tuvától északra éltek.

Mivel az N haplocsoport Délkelet-Ázsiában keletkezett (Rootsi és mtsai, 2007), ezért egyértelmű, hogy az N alcsoportok mozgásának az eredője kelet-nyugati irányú. Mindez felértékeli a legkeletibbi szamojéd szállásterületet, a szajáni szamojédokét az uráli őshaza szempontjából. A Kan folyó partján a Nefteprovod lelőhelyen egy olyan kb. 4000 éves archeogenetikai minta található, amelyik töredékessége ellenére is a legközelebb áll a finnugorokra jellemző N alcsoportokhoz. A legkorábbi írott források a Kan folyó mentéről egy ma már kihalt szajáni szamojéd csoportról, a kamasszokról tudósítanak (Klumpp 2002). Ezek alapján az uráli őshazát a Kanszk-Krasznojarszk régióban valószínűsítettük (Németh – Szeverényi 2024).

A legújabb uralisztikai kutatások szerint (Grünthal és mtsai, 2022) az uráli nyelvű csoportok életében fontos szerepet játszott a 4200 éve bekövetkezett éghajlatváltozás (Perşoiu és mtsai, 2019). A genetikai adatok szerint ebben az időszakban, pontosabban kicsit később finnugor szempontból fontos demográfiai ágak születtek. Életszerű forgatókönyv, hogy az éghajlatváltozással beszűkült a preuráli közösség, ez a szűkebb közösség vagy közvetlen utódaik beszélhették végül az uráli alapnyelvet az uráli őshazában. A sikeres alkalmazkodás után a népesség növekedni kezdett, majd a leszármazottak szétvándorlásával megindult a finnugor nyelvek terjedése és felbomlott a nyelvi egység.

A Kanszk-Krasznojarszk erdős-sztyeppe és a Léna-medence

Egy másik nagy horderejű, harvardi kutatók által jegyzett tanulmány az uráliak eredetével is foglalkozik (Zeng és mtsai, 2023). Ez a tanulmány szintén a Kanszk-Krasznojarszk régióban valószínűsíti az uráli nyelvű csoportok egyik fontos migrációs állomását. Viszont tovább lép, és állást foglal abban a kérdésben is, hogy honnan jöhettek az uráli nyelvű csoportok ősei a Kanszk-Krasznojarszk

régióba. Az N haplocsoport keleti eredete miatt nem annyira meglepő, hogy Kelet-Szibériában, az ümüjaktah (i. e. 2950–i. e. 1150) kultúrában vélik felfedezni az uráliak eredetét.

Az ümüjaktah kultúráról nem találtunk magyar nyelvű leírást, magyar átírását nem ismerjük, és nem találtunk olyan régészt, aki foglalkozott volna a kultúrával. Azt már korábban is észrevettük, hogy a wikipédián található leírás alapján (https://en.wikipedia.org/wiki/Ymyyakhtakh_culture) feltűnő a párhuzam az N haplocsoport és e kultúra terjedése között. Ilyen például az, hogy az ümüjaktah kultúra tárgyi hagyatéka állítólag eljutott Csukcsföldre és rendkívül gyorsan Skandináviába is. De az oldal állításait már nem tudtuk ellenőrizni.

Az ümüjaktah kultúráról egy angol nyelvű leírást találtunk (Grebenyuk és mtsai 2022). Az ümüjaktah kultúra a neolitikum utolsó szakaszához tartozott. A kultúra központja a Közép-Léna régió volt. Két nagy ümüjaktah temető ismert innen: a Csocsur-Murán és a Diring-Jurjakh. Mindkettő Jakutszktól valamennyire délre található, ugyanúgy, mint a kultúra névadó települése is. Nyugaton a kultúra majdnem elérte a Jenyiszej folyót, északon a Tajmirt, keleten az Ohotszki-tengerig és a Csukcsföldig, délen a Bajkál és a Bajkálon túli területekre is kiterjedt. Azaz hatalmas területet népesítettek be a kultúra lakói, amely nagyvonalakban átfedi a mai Jakutföldet és Csukcsföldet. Juha Janhunén az urál-altái nyelvi jelenség eredetét Távol-Keletre, azon belül Mandzsúriába, a para-uráli nyelvterületet a Bajkál-tó tágabb környezetébe helyezi (Janhunén, 2014). Az N haplocsoport feltételezett migrációs útvonala és az ümüjaktah kultúra földrajzi paraméterei illeszthetők Janhunén hipotéziséhez.

Nehezen megmagyarázható, hogy ezen az indiai szubkontinens méretű területen mi eredményezhette a tárgyi kultúra egységesülését. Leginkább azt tudjuk elképzelni, hogy egy központból egy nagyon mobilis társaság hatása áramlott szét a folyók mentén.

Az ümüjaktah népességben megvizsgált apai vonalak mind az N haplocsoporthoz tartoztak. A tanulmány szerint az autoszomális markerek alapján az ümüjaktah népesség lényegében keveredés nélkül jutott el a Léna medencéjéből a korábban említett a Kanszk-Krasznojarszk régióba, a Nefteprovod és a Tatárka Domb lelőhelyekre. Ez utóbbi a szeima-turbinói régészeti horizont számuszi változatához tartozik.

Fodor István magyar őstörténeti tanulmányaiban rendszeresen megemlíti a számuszi kultúrát. Egy tudomány-népszerűsítő tanulmányában így ír (Fodor 2010): „Az Ob felső szakaszának vidékén az Altaj-hegység körzetében ugyancsak a Kr. e. II. évezred közepén éli virágkorát az ún. számuszi régészeti műveltség, amelynek népessége zömmel szintén termelő gazdálkodást folytat, tárgyi hagyatékaik színe-javát azonban a kitűnő minőségű bronzeszközök teszik ki, amelyek magas színvonalú bronzművességük ékes bizonyítékai. Innen kerekedtek fel azok a fegyveres bronzöntők, akik nyugati vándorútra keltek, s előbb a

Káma völgyében, a mai Perm közelében telepedtek le, majd a Volga és Oka egybeszakadásának körzetében – ahol meghatározó jelentőségű bronzműves központokat hoztak létre.”

A tanulmányban közölt adatok mindenesetre nem támasztják alá, miszerint nem történt keveredés a Léna és a Kansz-Krasznajarszk régió között. A Kolima menti ümüjaktah minták anyai vonalai mind a C, a Léna menti minták mind az A haplocsoportba tartoznak, míg a Tatárka Domb lelőhelyről származó anyai vonalak heterogének, hiányzik közülük az A haplocsoport, és csak egyetlen minta tartozik a C haplocsoporthoz. Annyit érdemes még megjegyeznünk, hogy az anyai vonalak alapján a Tatárka Domb talán inkább permiekre vagy finno-számi népekre jellemző, mint az ugorokra, mert hiányzik belőle a G haplocsoport, de jelen van a Z (Németh és mtsai 2017).

A Jenyiszej vízgyűjtője a Léna vízgyűjtőjéből többféleképpen is elérhető vízi úton a Bajkál–Angara rendszeren keresztül. A Léna forrása alig pár kilométerre található a Bajkál-tótól. Illetve az A331-es autópálya egy viszonylag rövid szakasza szintén összeköti a két vízgyűjtőt.

Kérdések

Az ismertetett tanulmányok számos kérdést vetnek föl. Az első kérdés az, hogy az azonosított uráli géneket hordozó csoportok valóban valamilyen uráli vagy preuráli nyelvet beszéltek-e. Ebben a kérdésben a csukcs–uráli nyelvi kapcsolatok adhatnak valamilyen támpontot, mert a csukcsokba modellünk szerint egy uráli vagy preuráli nyelvet beszélő csoport olvadt be. Esetleg az uráli–jukagír kapcsolatok is orientálhatják a kutatókat, mert a jukagírok jelenleg is az ümüjaktah kultúra területén élnek. Tehát a jukagírok elődei akár érintkezhettek is az ümüjaktah kultúrához tartozó csoportokkal.

A második kérdés, hogy milyen hajtóerő és technikai feltételek tették lehetővé az uráliak egészen elképesztő mobilitását. Jakutsk a 62., Helsinki a 60. északi szélességi körön fekszik. Egymástól való távolságuk bő 5000 km, amely egyenye a 60. északi szélességi kör hosszának.

A harmadik kérdés, hogy amennyiben jobban megismerjük a kérdéses régészeti kultúrák tárgyi hagyatékát, művészeti alkotásait és használati tárgyait megtudhatunk-e valami újat a korai uráli vagy preuráli nyelvet beszélő csoportok életmódjáról és világnézetéről.

Végezetül visszatérő motívum, hogy bizonyos finnugor csoportokban egymástól 1-2 ezer éve elvált N alcsoportok élnek. Nagy kérdés, hogy ez minden esetben véletlen találkozásoknak köszönhető vagy esetleg egy olyan világnézeti rendszernek, amely egy rendkívül erős kohéziót eredményezett az érintett finnugor csoportokban és ezen keresztül hosszú időn keresztül egybetartotta a közösséget.

Hivatkozások

- Bálint Csanád, 2008. Magyar Tudomány 169. évf. 10. sz. (2008. október)
- Csáky és mtsai, 2020. Early medieval genetic data from Ural region evaluated in the light of archaeological evidence of ancient Hungarians. *Scientific Reports*, 10(1):19137. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-020-75910-z>
- Dunn, 2000. Chukchi Women's Language: A Historical-Comparative Perspective. *Anthropological Linguistics* Vol. 42, No. 3 (Fall, 2000), pp. 305–328 (24 pages)
- Fehér és mtsai, 2015. Fehér T., Németh E., Vándor A., Kornienko I. V., Csáji L. K., Pamjav H. Y-SNP L1034: limited genetic link between Mansi and Hungarian-speaking populations. *Mol Genet Genomics*. 2015 Feb; 290(1): 377–86. doi: 10.1007/s00438-014-0925-2. Epub 2014 Sep 26. PMID: 25258186.
- Fodor I., 2010. Történelmünk kezdetei. In: Vasi Szemle. <http://www.vasiszemle.hu/2010/01/fodor.htm>
- Gerber és mtsai, 2024. Ancient genomes reveal Avar-Hungarian transformations in the 9th-10th centuries CE Carpathian Basin. *Sci. Adv.*10, eadq5864(2024). DOI: 10.1126/sciadv.adq5864
- Gnecchi-Ruscone és mtsai, 2021. Ancient genomic time transect from the Central Asian Steppe unravels the history of the Scythians. *Science Advances*, 7(13).
- Grebenyuk és mtsai, 2022. Ancient Cultures and Migrations in Northeastern Siberia. In: Vladimir N. Bocharnikov – Alina N. Steblyanskaya (Editors) *Humans in the Siberian Landscapes Ethnocultural Dynamics and Interaction with Nature and Space*. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-90061-8>
- Grünthal és mtsai, 2022. Drastic demographic events triggered the Uralic spread. *Diachronica* 39/4. 490–524.
- Ilumäe és mtsai, 2016. Human Y Chromosome Haplogroup N: A Non-trivial Time-Resolved Phylogeography that Cuts across Language Families, *The American Journal of Human Genetics*, Volume 99, Issue 1, 2016, Pages 163–173, <https://doi.org/10.1016/j.ajhg.2016.05.025>.
- Janhunen, 2014. A legkeletibb uráliak. *Nyelvtudományi Közlemények* 110. köt. (2014). MTA.
- Klumpp, G. 2002. Konverbkonstruktionen im Kamassischen. Harrassowitz, Wiesbaden. pp. 352.
- Maróti és mtsai, 2022. The genetic origin of Huns, Avars, and conquering Hungarians, *Current Biology*, Volume 32, Issue 13, 2022, Pages 2858–2870.e7, ISSN 0960-9822, <https://doi.org/10.1016/j.cub.2022.04.093>.

- Németh és mtsai, 2017. Új filogenetikai mértékek és alkalmazásuk – Új nézőpontok a magyarok korai története kapcsán. ANTHROPOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK, 58. pp. 3–36. ISSN 0003-5440
- Németh Endre és Szeverényi Sándor 2024. The origin of Uralic-speaking groups from a historical genetic point of view. Author(s): Endre Németh and Sándor Szeverény. Journal of Uralic Linguistics, Volume 3, Issue 1, May 2024, p. 30 – 54 DOI: <https://doi.org/10.1075/jul.00025.nem>
- Németh és mtsai, 2024. Magyar markerek nyomában az Irtis mentén. Anthropologiai Közlemények 65; 43–50. (2024). DOI: 10.20330/AnthropKozl.2024.65.43.
- Perşoiu és mtsai, 2019. Atmospheric blocking induced by the strengthened Siberian high led to drying in West Asia during the 4.2ka bp event – a hypothesis. Climate of the Past, 15:2 (2019) 781–793.
- Piispanen Peter Sauli, 2012. Statistical Dating of Uralic Proto-Languages through Comparative Linguistics with added Sound Change Law analyses. Fenno-Ugrica Suecana Nova Series 14 (2012): 61–74
- Post, H. és mtsai, 2019. Y-chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. Sci Rep 9, 7786 (2019). <https://doi.org/10.1038/s41598-019-44272-6>
- Г. Ю. Пономарев és mtsai, 2024. Генетические портреты хантов и манси по гаплогруппам Y-хромосомы в контексте генофондов России. Оригинальное исследование. DOI: 10.24075/vrgmu.2024.044
- Rootsi, S. és mtsai, 2007. A counter-clockwise northern route of the Y-chromosome haplogroup N from Southeast Asia towards Europe. Eur J Hum Genet 15, 204–211 (2007). <https://doi.org/10.1038/sj.ejhg.5201748>
- Szeifert és mtsai, 2022. A korai magyar történelem régészeti és archeogenetikai kutatásának legfrissebb eredményei Nyugat-Szibériától a Középső-Volga vidékig. Archeológiai Értesítő. 147 (2022) 1 33–74.
- Зеленков, 2018: историко-культурная модель эпохи средневековья Тоболо-Иртышской провинции. doi: 10.55722/arpad.Kiad.2018.6_03
- Zeng és mtsai, 2023. Postglacial genomes from foragers across Northern Eurasia reveal prehistoric mobility associated with the spread of the Uralic and Yeniseian languages. BioRxiv 2023.10.01.560332; doi: <https://doi.org/10.1101/2023.10.01.560332>
- Wang, K. és mtsai 2025. Ancient DNA reveals reproductive barrier despite shared Avar-period culture. Nature (2025). <https://doi.org/10.1038/s41586-024-08418-5>

Németh Endre, Jávorszky Balázs, Fehér Tibor

Egy majdnem elfelejtett etnográfus Václav Marek és a számik

2. rész

Václav Marek összesen majdnem 15 évet töltött a számiknál, ahol a fotográfusi tevékenység mellett a számi kultúrával és életmóddal foglalkozott. Marek etnográfiai pályafutása két fő szakaszra osztható. Az első, adatgyűjtéssel, terepmunkával jellemezhető időszak a 1930-as és 1940-es évek közé esik. Ekkoriban írt már cikkeket is, ezek azonban még inkább esszé jellegűek voltak. A második periódus a 1950-es évektől kezdődött, amikor sorra megjelentek az elmélyült szakmai publikációk, főként a *Československá etnografie* folyóiratban.

A 20. század első felében még meghatározó volt a számik negatív megítélése és az erőteljes asszimilációs politikai közeg. A számikat gyakran „lusta és részes” etnikumként jellemezték. Marek ebben más megközelítést képviselt, szemben sok tudós kortársával is. Többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy a számik elmélyült tudással rendelkeznek a természetről, és specializálódott kultúrájuk tökéletesen illeszkedik az ősi, szubarktikus környezethez. Marek a számikat a kezdetektől intelligens, szorgalmas, kreatív és szellemileg gazdag közösségnek tartotta.

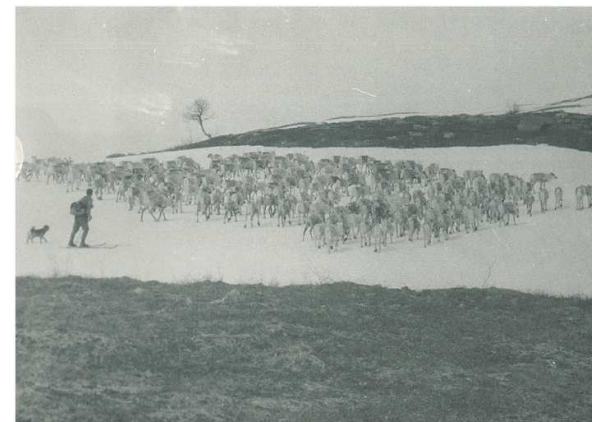
Mindennapi munkák a számi közösségben

Marek munkásságát a csehszlovák kommunista rendszer is támogatta, mivel ő a „új szocialista ember” ideálját testesítette meg. Marek kutatóként óhatatlanul alkalmazta a marxista szemléletet munkáiban, mindemellett elfogulatlan leírásokat adott és a tudós nyitott kíváncsiságával koncentrált a számi vallás és társadalom elemzésére. Elsősorban a vallás fejlődése érdekelt, főként az, hogy a

kereszténység hogyan hatott a számik világlátására, vallási gyakorlatára, és, mint számos kortársát, a vallás eredete foglalkoztatta, amire a társadalmi-gazdasági viszonyok révén próbált magyarázatokat találni. A számi társadalmi struktúra és a vallás változását gyakran hozta kapcsolatba egymással. Magyarázataiban felfedezhető a rituális és a praktikus tevékenységek kettőssége, amelyeket egy evolúciós folyamat egymás utáni állomásaiként láttat. A *goahti*, azaz a számi sátor aprócska hátsó ajtajának kialakulását is a szakrális – racionális tengelyen mutatja be. Ebben a gondolatmenetben a rítus egyszerűsödését és a sátor hátsó ajtajának szűkülését állítja párhuzamba. Úgy vélte, minden alkalommal, amikor a vadász kiment vagy visszatért a *goahti*-ba, meg kellett tisztítani a ruháját egy kis ággal, hogy megszabaduljon az erdő vagy az otthon erőitől (azaz mielőtt hazatért vagy vadászni indult). Marek szerint a faággal végzett tisztító rituális tevékenység úgy változott, hogy az ágak szerepét maga a sátornyílás (vagyis annak a pereme) vette át, azaz amikor a vadász átpréselődött rajta, a súrlódás minden rá tapadt erőt letörölt. Marek a *noaidi*-kről, a számi sámánokról és a fő attribútumokról, a dobról is írt. Szerinte a noaidik kiemelkedő státuszának hátterében a társadalmi és kulturális-gazdasági különbségek, valamint a tehetetlenség- és félelemérzetet álltak. A noaidik szerepének csökkenését, illetve feladatköreik beszűkülését pedig a szarvasvadászatról a rénszarvas-tenyésztésre való átállással magyarázta. Marek a dob eredetéről és alkalmazásáról is értekezett. Véleménye szerint a dob a kezdetekben egy zenei eszköz volt, vagy jelzésre szolgált, szakrális funkciója párhuzamosan alakult ki a sámánok felemelkedésével. Marek dolgozataiban ismételten azt hangsúlyozta, hogy egy eredendően gyakorlati tevékenység alakult vallássá az idő múlásával. Ugyanez a logika szövi át a medveünnep alakulásának történetét, tehát az áldozati szokás abból alakult ki, hogy a vadászok, akik messze az otthonuktól ölték meg vadat, csak a legjobb húst vitték el, a többit pedig ott hagyták, mert így volt praktikus. A hátrahagyott részek később áldozati funkcióban jelentek meg.

Marek jól érzékelte, hogy a számi társadalom jellegét alapjaiban határozta meg a rénszarvastartás. Azt megelőzően a varázslás nem volt a sámán monopóliuma, miként a vadászat sem a férfiaké. Marek a számik történelmét gazdasági szempontból is leírta, időben visszatekintve egészen a Komsa régészeti kultúrára jellemző tevékenységekig, mint a fókák vadászata télen, valamint a rénszarvasoké nyáron. Szerinte a számik számára kulcsfontosságú tényező volt a rénszarvasborjú háziasítása, és ebben olyan technológiai újításoknak is jelentőséget tulajdonított, mint a síelés. Igyekezett számba venni a teljes számi gazdálkodást, így részletesen tanulmányozta a csapdával történő vadászatot, valamint a halászatot is. Részletesen dokumentálta a vadászati, halászati és a ház körüli munkákban használt eszközöket is. A számik körében marginálisnak számító megélhetési formákról is írt, mint például a kecske- és juh-tenyésztésről, a mezőgazdaságról,

a zab, rozs, árpa, kender és len termesztéséről – a hálók és kötelek kötéséhez –, a liszt őrléséről és a kenyérfőzésről.

Rénpásztor sítalpakon

A társadalmi fejlődés szempontjából Marek külön is vizsgálta a nők helyzetét. A nők társadalmi státuszára és részvételére összpontosított a szokásokban és hagyományokban, a vallásban, sőt a folklórban is. Marek úgy vélte, hogy a nők elsődleges szerepet játszottak a legősibb halászeszközök előállításában, és nem utolsósorban a rénszarvas háziasításában is. Marek a nők egykori privilegiált státuszát a számik társadalmában a vallás elemzésén keresztül is illusztrálta. Rámutatott, hogy régen sok erdőszellem és természeti istenség nőnemű volt. Amikor a rénszarvas-tenyésztés bevezetésével a nők helyzete a háztartásban gyengült, azaz tevékenységük a házra és a ház körüli regiszterre korlátozódott, az társadalmi presztízvesztéssel járt.

Mareket különösen foglalkoztatta, hogy milyen társadalmi és kulturális folyamatok vezettek a számik alárendelt helyzetéhez a nemzetállamokban. A számik és a 15 millió norvég, svéd és finn közötti aszimmetrikus kapcsolatot a „lappok denacionalizációjaként” értelmezte. A számik alacsony társadalmi helyzetét, melyet saját maguk is elfogadtak, azzal indokolta, hogy gyakran szégyellték nyelvüket, népviseletüket és kultúrájukat. A számik kultúráját, társadalmát és élőhelyüket is súlyosan érintette az ipar térnyerése a hagyományos rénszarvas-legelők területén. Marek erősen bírálta a nagyipari létesítmények, például bányák, acélművek és gátak építését, amivel a legjobb számik földeket vették el anélkül, hogy a számikkal egyeztettek volna. A rénszarvas-tartás kényszerű átalakulása negatívan hatott a társadalomra, és a számik hagyományos nomád életmódjának felbomlásához vezetett. Fontosnak tartotta, hogy megvédje a számik földhöz való

jogát és küzdjön a számikat degradáló nacionalista vélemények ellen, javítsa helyzetüket a skandináv nemzetállamokban és segítse az etnikai identitás megőrzését körükben. Marek hagyatéka tehát nemcsak a számikkal kapcsolatos etnográfiai adatok és részletgazdag leírások miatt figyelemreméltó. Erősen formálta korának tudományos diskurzusát is azzal, hogy szakított az őslakosokra alkalmazott negatív sztereotípiákkal.

Václav Mareket különösen a 17. és 18. század fordulója érdekelte, amikor a kereszténység elemei már beépültek az ősi vallásba. Ebben az időszakban a legtöbb számi már megkeresztelkedett, és keresztény szertartások szerint házasodott és temetkezett. Ezzel párhuzamosan tovább élt azonban a kereszténység előtti vallás is, és a 17. században ez ellen még nem léptek fel szigorúan a hatóságok. Az erőteljesebb missziós tevékenység és a vallási alapú konfliktusok az 1680-as évektől datálhatók. Ekkoriban a számik még a saját isteneiknek mutattak be áldozatokat, a sámánok rendszeresen végeztek szertartásokat. Mivel ezek nem voltak elfogadottak az egyház és az állam részéről, megszorították a büntetések és sorra kobozták el a sámándobokat. Ennek ellenére sok számi titokban továbbra is gyakorolta az ősi vallási hagyományokat. A számik kereszténység előtti vallásáról rendelkezésre álló írott források többsége ebből az időszakból származik. A múzeumokban található dobok és a szakrális helyek listái, amelyek ezen időszakból maradtak fenn, megőrizték a közösségi rítusok legfontosabb helyszíneit.

Szejta

(1673) c. monográfiája tartozott, hanem Schefferus legfontosabb forrásai is az 1670-es évekből. A 18. századból származó anyagok között az akkor elérhető publikált anyagokat is forgatta, mint például P. Högström (1747), P. Fjellström (1755) és K. Leem (1767) munkáit.

Václav Marek négy cikket publikált a számik vallásáról, amelyek közül az első kettő a korai vallási elképzelések rekonstrukciójára tesz kísérletet, a harmadik a nők szerepét vizsgálja, míg a negyedik a számik élet- és halálélfogást tárgyalja,

Marek saját kutatásában az „ősi” vallás, illetve a „helyi” vallás kifejezéseket használta, és munkái a számik korai vallásáról úttörő jellegűek voltak. A 1950-es években rajta kívül alig volt más kutató, aki a számik vallási hagyományaira szakosodott volna, vagy beszélt volna a számik. Marek munkái a saját adatgyűjtés és megfigyelések mellett hasznosították az akkor elérhető forrásokat is. A 17. századi irodalomtól kezdte a kutatást, amibe nemcsak Schefferus *Lapponia*

különös figyelmet fordítva a dél-számi szajvó lényekre és a halottak világára. Marek egyik vallási témájú írása publikálatlan maradt. Ebben a vadászati rítusokról, a szent kövekről (szejta), a természetfeletti lényekről és a sámánról, a noaidiról ír. Marek tanulmányait 2009-ben Michal Kovář adta ki újra, kiegészítve az utóbbi kéziratral.

Marek négy publikált írása közül érdemes kiemelni a másodikat, amelyben a totemizmus revival elemeivel foglalkozik, ami fontos téma volt a korabeli antropológiai kutatásokban. Marek itt különösen a medve és a medvékhez kapcsolódó szertartásokra és a hozzájuk kapcsolódó terminológia vizsgálatára összpontosít, és ebben elsősorban az általa gyűjtött narratívákra támaszkodik, amelyeket a norvégiai Susendalen térségében élő számik körében gyűjtött 15 éven át.

Marek írásaiban jól látható, hogy miként alkalmazkodott a korszak tudományos elvárásaihoz, különösen a kulturális evolúció elméletéhez. Mindemellett a cikkek lényegi, leíró részeiben elfogulatlanul értelmezi az adatokat és forrásokat, ezek az értekezések sokkal inkább egy empirikus megközelítést képviselnek. A cikkek bevezetőjében és összegzésében alkalmazott evolúciós keret emiatt szinte ellentétben áll a szövegek többi részében megjelenő részletesebb elemzésekkel.

A harmadik cikk még inkább érdemes a kiemelésre, hiszen Marek egyik leginnovatívabb munkája. Ez az első tudományos írás, amely kifejezetten a nők szerepét vizsgálja az őslakos számik vallásában. Ez a téma csak a 1970-es években kezdett a valláskutatás fókuszába kerülni, így Marek már úttörőként járult hozzá a női szerepekről szóló diskurzushoz.

Déli-számi nők

Marek cikkeinek kiindulási pontja gyakran egy általa talált vagy hallott adat, amelyhez aztán párhuzamokat vagy megerősítéseket keresett a korábbi etnográfiai anyagokban. Módszere az volt, hogy az összes elérhető forrást és kutatási szöveget felhasználta, ami lenyűgöző alaposságról tanúskodik. Ami pedig a szakirodalmi kontextust illeti, igazi poliglottként számos írást eredetiben tudott olvasni (többek között szlovák, cseh, orosz, finn, német, francia és angol nyelveken). Marek munkásságának talán a legkiemelkedőbb eleme, hogy elemzéseiben a tudományos diskurzus mellett érzékenyen és hitelesen tudta megjeleníteni azt is, hogy akkoriban maguk a számuk hogyan gondolkodtak és értelmezték a saját vallási és spirituális világukat, vagyis kulturális antropológusként is joggal gondolhatunk rá.

Tamás Ildikó

✱

Hanti adatbázis

A Nyelvtudományi Kutatóközpont honlapján sok egyéb mellett egy hanti adatbázis is elérhető. Úgy gondoltam, az a legegyszerűbb, ha olvasóink az adatbázissal és létrejöttének körülményeivel első kézből, vagyis a szerzők kalauzolásával ismerkednek meg. Íme:

„A hanti (osztják) nyelv a manysival (vogullal) és a magyarral együtt a finnugor nyelvcsalád ugor ágát alkotja. A hanti és a manysi közeli rokon nyelvek, s mivel beszélőik Északnyugat-Szibériában, az Ob és mellékfolyói partján élnek, obi-ugorokként is emlegetjük őket.

A honlapunkon közölt szövegek kivétel nélkül keleti-hanti, közelebből szurguti nyelvjárásúak. Ezt a nyelvjárást Szurgut város környékén, egy 300 km sugarú körben beszéli mintegy 2000 ember.

Az adatbázis létrejöttéről

Az adatbázis a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont fejlesztése. Alapja egy hanti nyelvi kurzus, melyet a »Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti

és magyar nyelvtörténeti tanulságai» című NKFIH projekt (Élvonal 129921) munkatársainak tartott Csepregi Márta 2019–2022 között É. Kiss Katalin vezető kutató kezdeményezésére. Ugyanő javasolta a kurzuson feldolgozott harminc szurguti hanti nyelvjárású szöveg (mintegy 1000 mondat) adatbázissá alakítását. Az átírás, a morfológiai elemzés és a magyar fordítás Csepregi Márta, az angol fordítás É. Kiss Katalin, az informatikai fejlesztés pedig Ferenczi Zsanett munkája.

A szövegek stílusa és szókinccse változatos: vannak köztük egyszerű, ábécés-könyvi olvasmányok, iskolai fogalmazások, mesék, újságcikkek, szépirodalmi igényességű írások és folklór alkotások is. Mivel ez az anyag eredetileg oktatási célból készült, a szövegek sorrendje is a kurzus menetéhez igazodik. A bonyolultabb szókinccsű és mondattanú darabok a lista végén találhatók. Egyes szövegeket rövidített formában dolgoztunk fel.

Adatbázisunkra a következő módon lehet hivatkozni: Csepregi Márta – É. Kiss Katalin – Ferenczi Zsanett 2024: Hanti adatbázis (KhDB). Budapest, HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont. (<https://khantydatabase.nytud.hu>)”

Ha az adatbázissal ismerkedő olvasó a *A kutatásról* menüpontra kattint, akkor a fenti szövegek után még a következőket találja: A *transzkripcióról* c. pontban a szerzők az általuk alkalmazott egységes átírást (hanglejegyzést) mutatják be. Erre azért volt szükség, mert a szövegek eredeti forrásai különböző betűkészleteket használnak, amelyek változatlanul hagyása nagyon megnehezítette volna a kurzus résztvevőinek, illetve az adatbázis felhasználóinak dolgát. A szurguti hanti magánhangzókat bemutató táblázattal kapcsolatban megjegyezném, hogy az *a* betű helye szerintem a hátulképzett illabiálisok között lenne.

A *További irodalom* pont alatt a szurguti hanti nyelvjárásra vonatkozó szakirodalom legfontosabb tételei szerepelnek, hiszen „Ebben az adatbázisban természetesen nem fordul elő a szurguti hantira jellemző összes nyelvi jelenség, valamint a szükségszerűen egyszerűsítő elemzések nem tesznek lehetővé kimerítő magyarázatokat.” A megadott művek jórészt Csepregi Márta alkotásai. Ez természetesen nem meglepő, hiszen eddig is tudtuk, hogy ő a szurguti hanti legjobb ismerője. A *szövegek forrásai* c. felsorolás a 30 feldolgozott szöveg eredeti lelőhelyét tartalmazza. Ez a lista önmagában is érdekes olvasmány. Szerepelnek benne hanti nyelvű szépirodalmi művek, folklór szövegek, tankönyvi szövegek, hanti nyelvű újságszövegek, nyelvjárási gyűjtések stb. Nagy örömmel fedeztem fel a listában a *Miatyánk* szurguti szövegét (21. szöveg) és két részletet K. F. Karjalainen finn kutató gyűjtéséből (29. és 30. szöveg). Az itt olvasható találós kérdéseket, esküszövegeket és imákat 125 éve jegyezte le gyűjtőjük, de csak nemrég váltak publikussá Csepregi Mártának köszönhetően. A *Grammatikai rövidítések* a glosszázás során használt terminusok rövidítéseinek feloldást tartalmazza.

Az adatbázissal való ismerkedést célszerű a *Súgó* menüponttal folytatni. Ebben arról kapunk tájékoztatást, hogy hogyan lehet keresni az adatbázisban. A lehetőségeket célszerű konkrét példákra a *Keresés* pontra kattintva bemutatni.

Én az adatbázissal való ismerkedést a *Szöveghez tartozó elemzések megjelenítése* c. lehetőséggel kezdtem. Ha rákattintunk a *Szövegek* pontra, akkor megjelenik az összes szöveget felsoroló lista, amelyből bármelyiket kiválaszthatjuk. Én a 21. szöveget választottam, vagyis a *Miatyánkot*. Klikkelés után megjelent a szöveg, mondatokra bontva. Pl. az 5. mondat, a mindennapi kenyerről:

tem	qätəɫnə	māstə	ńańat	məŋat	məja.
tem	qätəɫ-nə	mās-tə	ńań-at	məŋat	məj-a
ez	nap-loc	kell-	kenyér-	ad-	
		ptc.prs	ins	mi-acc	imp.2sg
dem	n	nonfin	n	ppron	v

Ezen a napon szükséges kenyeret adj nekünk.

Mint látható az elemzés öt sorból áll. Az első sor az átirított folyamatos szöveg. A második az alaktanilag tagolt forma. A harmadik a glosszázás, az alapszó jelentése és a toldalék elemzése. A negyedik sor tartalmazza a szófaj megjelölését, az ötödik a magyar fordítást. Esetünkben a fordítás nem mutatja, de a glosszázásból kiolvasható a hanti nyelv speciális vonása, hogy amit adnak az eszközhatározó esetben van, akinek adják, az pedig tárgy esetben. Mintha magyarul azt mondanánk *kenyérrel táplálj minket*.

Minden mondat vágólapra másolható, tehát könnyű később felhasználni.

Lehet keresni szófajra és glosszára is. Kiválaszthatjuk a szófajt és a toldalékot, pl. ige, jelen idő egyes szám második személy. A program kigyűjti az összes olyan mondatot, amelyben ez az igealak előfordul a szövegek és azokon belül a mondatok sorrendjében. A harmadik lehetőség a *Szövegben való keresés*. Ebben az esetben először ki kell választanunk a nyelvet: hanti, magyar vagy angol. (Eddig nem említettem, hogy az adatbázisnak angol nyelvű változata is van.) Majd beírjuk a keresett szót vagy kifejezést és eredményként megkapjuk az összes olyan mondatot, amelyben ez előfordul. Én a magyar *apa*, az angol *father* és a hanti *iki* 'férfi' szóra indítottam keresést, mindhárom esetben sikerrel.

A hanti adatbázis felépítése logikus, kezelése egyszerű. A feldolgozott szövegek tartalmilag változatosak, betekintést nyújtanak a hantik mindennapi életébe, szokásaiba, hiedelemvilágukba. Szemelvényeket olvashatunk gazdag népköltészetükből, megismerhetjük viszonyukat a természethez. Összességükben a szövegek kiválóan alkalmasak arra, hogy felkeltsék az érdeklődést a hanti nép és kultúrája iránt. Ennél is fontosabb, hogy az adatbázis remek segédeszköz a szurguti hanti nyelv tanulmányozásához, anyaga alak- és mondattani kutatásokhoz is

felhasználható. Fontos szempont, hogy a szurguti hanti még élő nyelv. Ezért is volt jó ötlet az adatbázis létrehozása, ami fellendítheti a hanti nyelv és nép kutatását.

Befejezéseképpen és kedvcsinálónak magyarul idézek néhány találós kérdést a 29. szövegből. Ezeket a már említett finn tudós, Karjalainen gyűjtötte a XX. század elején, megoldásuk a lábjegyzetben olvasható.

(1) *Kilőtt nyílnál gyorsabb.*²

(2) *Erdős fenyőerdő mélyén piros sapkájú nő áll.*³

(3) *Víz alatt száz szem [van].*⁴

Csúcs Sándor

✱

A Reguly Archivum bemutatója

Elegáns és látványos meghívóval invitálta a HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézete a *Regulyversum – mindent Regulyról* című projekt zárására az érdeklődőket. Az eseményre 2025. február 4-én került sor az MTA Humán Tudományok Kutatóháza zsűfólasig megtelt földszinti előadótermében, ahol felállítottuk a 2019-ben készült Reguly vándorkiállítás is, ami így mintegy keretbe foglalta az elhangzott beszédeket és előadásokat.

A megjelenteket Balogh Balázs a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója üdvözölte és bemutatta a rendezvény háziasszonyát, Ruttkay-Miklán Esztert. Ezután Pertti Anttinen budapesti finn nagykövet kapott szót. Az ő jelenlétét az indokolta, hogy Reguly Antal 1839 novemberétől 1841 májusáig Finnországban tartózkodott, készült a nagy utazásra, jól megtanult finnül és svédül, bejárta az országot és benyomásairól a 31 füzetből álló, kiadatlan *Finnlandi úti jegyzetekben* számolt be. A nagykövet elmondta, hogy járt Zircen, megnézte a Reguly-kiállítást, ami nagy hatást tett rá. Megkapta és elolvasta a az úti jegyzeteket is. Hangsúlyozta Reguly szerepét a finn – magyar kapcsolatok kialakításában, köszönetet mondott a meghívásért és gratulált a projekt eredményeihez.

A nagykövetet Kemecsi Lajos a Néprajzi Múzeum főigazgatója követte, aki Reguly Antal hagyatékáról beszélt, főleg annak tárgyi részéről. A tárgyakat

² Gondolat.

³ Gomba.

⁴ Háló.

Reguly 1847-ben az Akadémiának ajándékozta, ahonnan a Nemzeti Múzeumba kerültek, majd a Néprajzi Múzeumba. Szólt a kéziratban maradt levelekről, naplóról és méltatta Reguly Antal munkásságának tudományos jelentőségét.

Ruttkay-Miklián Eszter, a projekt vezetője felvázolta a munkálat történetét és célját. A projekt Reguly Antal születésének kétszázadik évfordulójához kapcsolódóan indult meg 2018. szeptember 1-én a Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóházban, majd 2021. november 1-től 2024. október 31-ig a Bölcsészettudományi Kutatóközpont keretein belül, a Néprajztudományi Intézetben zajlott. A munkálatokat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) finanszírozta a K 128272, majd az intézményváltás után a K 143972 projekt keretében. A Regulyversum – mindent Regulyról című projekt tervezésekor a Reguly-hagyaték feldolgozásának eddigi történetéből indultak ki. A Reguly hagyatékban található folklór- és nyelvészeti anyagok feldolgozása és kiadása jórészt megtörtént, míg az újabban „egodokumentumok”-nak nevezett kéziratok: naplók, levelezések, jegyzetek teljes kiadására eddig nem került sor. A kutatás így elsősorban ezekre fókuszált. Célul tűzték ki a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában és Régi Könyvek Gyűjteményében található, Regulytól származó vagy az ő munkásságához kapcsolódó eredeti kéziratok bemutatását, átírását és fordítását, hogy minél többen férhessenek hozzá a forrásokhoz.

A projekt célja egy többféle mutatóval rendelkező, kereshető, többnyelvű honlap volt, a különböző szakterületek adatainak összekapcsolása így a feladat részét jelentette. Az egodokumentumok mellett a kutatás Reguly térképészeti munkásságára is kiterjedt. A projekt munkatársa, Gulyás Zoltán feldolgozta Reguly Antal Észak-Urált ábrázoló térképét és az ahhoz készült vázlatokat. Eredményei magyar nyelvű monográfiája mellett a honlapon is elérhetőek. Ugyancsak szerepelnek a honlapon a Reguly által gyűjtött térképek adatai is. Reguly Antal tárgygyűjteményének zömét a Néprajzi Múzeum őrzi, s mint a múzeum egyik legrégebbi gyűjteményi egységéről, számos tanulmány született róla. A mostani kutatás új adatai alapján azonban a tárgygyűjtemény történetének újrafeldolgozása is szükségessé vált. Ennek kiindulópontja az a tárgylista, amely Reguly Antal közreműködésével készült, és a mai napig megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában.

A projekt közvetlen eredménye a zirci Reguly Antal Múzeumban 2021. szeptember 14-én megnyílt Regulyversum – mindent Regulyról című állandó kiállítás, amelyről annak idején lapunkban is beszámoltunk.

Ezután a projekt munkatársai kaptak szót. Boldog-Bernád István a szövegfeldolgozás problémáiról beszélt. Ez bonyolult feladat volt, hiszen a betűhív átírás mellett fordításokat is kellett készíteni. Mint ismeretes Reguly Antal többnyire németül írt. Ezeket a szövegeket tehát először magyarra kellett fordítani, majd az archívum más nyelveire. Paréj Gabriella, a Néprajzi Múzeum munkatársa a

Reguly által hazahozott, már többször említett tárgyakat mutatta be színes fotókon.

Kónya Sára, a Néprajztudományi Intézet munkatársa arról a tervről beszélt, hogy Reguly egyes kéziratai (hanti és manysi folklórgyűjtése, szibériai naplója, térképe és térképvázlatai valamint Toldy Ferencnek és Baer akadémikusnak írt levelei) kerüljenek be az UNESCO Világemlékezet Programjába. Az UNESCO ezt a programot (Memory of the World Programme) 1992-ben indította el azzal a céllal, hogy a tagországokban fellelhető egyetemes értékkel bíró ritka és veszélyeztetett, írott vagy audiovizuális dokumentumok, gyűjtemények azonosítását, megőrzését és a széles körű megismertetését elősegítse. Magyar részről a programban szerepel már pl. a Corvina könyvtár és a Kőrösi Csoma Archívum. A bekerüléshez az első lépés a Magyar Unesco Bizottság jóváhagyása. Jelenleg ehhez készítik a szükséges anyagokat.

Szót kapott még a projekt informatikai munkálatait végző InnoTeq Kft. képviselője is, aki elmondta, hogy cégük a múzeumi informatikára specializálódott, és bemutatta a Divit (digitális vitrin) elnevezésű rendszerüket. A cég facebook oldalán rövid, fényképekkel illusztrált beszámolót közölt az eseményről. Ebből idézünk: „Nagy megtiszteltetés számunkra, hogy Sárícs Balázs vezető fejlesztő kollégánk előadóként vehetett részt a HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet 'Regulyversum – mindent Regulyról' című kutatási projektjének záróeseményén, ahol a Reguly Archívum (<http://www.regulyarchivum.hu>) honlap informatikai megvalósítását mutatta be.

Cégünk részt vett a projekt korábbi fejlesztéseiben is: az InnoTeq Kft. készítette el az 'Év kiállítása' díjjal elismert Regulyversum kiállítás teljes informatikai fejlesztését is.”

Most már olvasóink is ismerhetik a Reguly-honlap elérhetőségét, keressék fel és ismerkedjenek meg vele. A rendezvényről hazaérkezve nekem is ez volt az első dolgom, de tapasztalataimat majd a következő számunkban osztom meg önökkel.

* * *

A bemutató azonban ezzel még nem ért véget. Ugyanis 2024 őszén megjelent a Néprajztudományi Intézet és a Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház kiadásában a Reguly-kiállítás katalógusa, amelyet Ruttkay-Miklián Eszter írt és szerkesztett. Ez az esemény remek lehetőséget kínált a katalógus bemutatásához is. A bemutatást kiváló szakember, Schleicher Vera a Néprajzi Múzeum főosztályvezetője vállalta. Az előadó fontos megállapításokat tett a kiállításról és a katalógusról is, ezért szükségesnek tartjuk, hogy részletesen ismertessük véleményét, ami a későbbiekben bizonyára olvasható lesz egy szakfolyóiratban is.

Bevezetésül elmondta, hogy ez a feladat kihívást jelentett számára. Nevezetesen, hogy hogyan lehet a térben működő, érzékekre ható kiállítási műfajt valamiféle lineáris olvasmánnyá átformálni, s mindeközben hihetetlen komplex tartalmi elvárásoknak megfelelni. Mit várunk egy jó kiállítási katalógustól, mint amilyen a most tárgyalt kötet is? – tette fel a kérdést. A válasz: hogy legyen archívuma, olyan szinten alapos dokumentációja a kiállításnak, hogy ha esetleg a kurátor nem teszi le az iktatószámmal ellátott forgatókönyvet a múzeum irattárába (bár ilyen biztos nem fordul elő), akkor is, sok-sok évtized elteltével is előtűnik álljon a tárgyak, kéziratok, festmények, hanganyagok teljes korpusza; és hogy dokumentálja a kiállítás szerkezetét. Emellett legyen képes visszaadni valamit a kiállítás anyagságából, érzékiségéből, térélményéből és ha ez a kettő nem lenne elég, képes legyen a szakmai, tudományos érdeklődést is kielégíteni, azaz kifejezni a kiállításban térbe (a könyvben pedig az egyes fejezetekbe rendezett) mondanivaló koncepcionális hátterét, azaz a kiállítási anyagot olyan összefüggérendszerben is elhelyezni, amelyre a kiállítást mint autonóm művet fogyasztó és értelmező látogatónak nincs szüksége.

Majd így folytatta: Gondolhatnánk, hogy minél jobb a kiállítás, annál könnyebb belőle tartalmas és izgalmas olvasmányt formálni, hiszen adott a jó minőségű nyersanyag, s csak egy jó grafikus kérdése, hogy a feladatot megugorja. Csakhogy ez nem teljesen így van. (És most tekintsünk el attól, hogy egy kiállítás nagyon sokféleképpen lehet jó.) Egy tematikus vidéki múzeum állandó kiállítása nem gondolkozhat másban mint rétegzett mondanivalójú, többféle regiszterben szóló, egyszerre narratív, de mégsem kizárólag lineáris, egyes egységei révén önmagában is értelmezhető témákat kínáló kiállításban. Minél komplexebb a kiállítási élmény, annál többféle korosztályt, érdeklődést, általános és speciális igényt képes kielégíteni. És ez a fő feladata. De annál nehezebb mindezt értelmezhető méretben és oldalszámban, eladható paraméterekkel bíró kiadványban visszaadni. Hogyan is sikerül ez a Regulyversum kiállítás esetében, amely egy viszonylag nagy alapterületű, nagyon komplex: a padlótól a plafonig szöveges, vizuális és multimédiás információkkal szolgáló kiállítás?

Ami a kötet paramétereit illeti, cseles megoldás született. Egy szokatlan formátum, amely a még nem riasztó mennyiségű oldalszámot kínálja, a horizontálisan megduplázott felületnek köszönhetően. Mit nyert ezzel a szokatlan megoldással a szerkesztő és tördelő? – tette fel az előadó a következő kérdést. Például azt, hogy a szövegeket minden esetben értelmezhető nagyságú képekkel tudták kombinálni, több helyütt kifejezetten új összefüggéseket csempészve a kötetbe. Vagy pl. azt, hogy a Teremről teremre részben olyan tipográfiával tudtak élni, amely képileg (hatásában) a falszövegeket idézve (de cselesen más mondanivalóval) konkrétan, szinte térbeli élményt adva be tudja húzni az olvasót a képzeletbeli terembe; vagy azt, hogy az összetartozó tárgyfotókat nem kellett

oldalakra szétdobni, úgy kerülhettek egymás mellé, mint ahogyan a látogatónak megadatik egy vitrinben, azaz egy sajátos összefüggérendszerben látnia.

A *Mindent Regulyról!* cím kifejezetten nagyképpűen hat – folytatta az előadó – és enciklopédikus elvárásokat kelt, a Reguly univerzumára való utalás azonban oldja ezt, hiszen egy univerzumot teljességében leírni és megérteni már olyan túlzásba vitt ambíció lenne, hogy ehelyett inkább a bolyongást, a bele-belekószolást érezzük feladatnak és lehetőségnek. Ez a lehetőség a kiállítás tereibe eleve bele van kódolva: megakad a tekintet egy maketten, egy Szentpétervárt ábrázoló festményen, az égből leereszkedő bölcsőn, de nem feltétlenül olvassuk el, hogy ly-nal kell-e ejteni Reguly nevét, nem hallgatjuk meg a vót beszélőt, nem biztos, hogy felfogjuk, hogy mitől „nemzeti”, ha egyszer „népi” a kiállított a finn viselet.

Mindezt azonban el fogjuk olvasni a katalógusban! És nemcsak azon egyszerű oknál fogva, hogy ekkora mennyiségű információ könyv formába tördelve fel sem tűnik, míg a kiállításban riasztó lehet, hanem azért is, mert a történet másképpen indul, mint a kiállításé.

Egyszerre szintetizáló és egyszerre beavató, lépésről-lépésre haladó módon. Mire gondolok? – tette fel magának a kérdést Schleicher Vera. Egyrészt a koncepciót sűrítve megragadó borítóra, amely egyetlen vizuális gesztussal húz be a kiállítás gondolkodásmódjába. Egy épületet és egy portrét látunk, de a portré feje fölé szerkesztett egyszerű és finom grafika, nem tolaikodó, mégis érzéki módon végtelen mély világokat nyit meg számunkra. S egyből érteni véljük, hogy ezek a világok ezúttal nem önmaguk jogán, hanem Regulyn keresztül fognak megnyílni számunkra, mint ahogy az épület, s az általa képviselt lokalitás is az ő történetén és személyiségén keresztül lesz érdekes és értelmes. A múzeumépület ilyen hangsúlyos szerepeltetése a borítón nem marketingfogás. A Zirc város leghíresebb szülőtte státusz egyszerre veszély és lehetőség egy Reguly állandó kiállítás számára. A főtéri szobor, a közelben fekvő Reguly utca és pláne a múzeum falán az emléktábla háromszögében évtizedek alatt statikussá merevedett egy legendárium. A kiállítás és a kötet legfőbb ambíciója e befagyott legendárium dinamizálása, a korábbi kánon és a hatalmas mennyiségű új tudás összeolvasztása; a „melyik házban is született Reguly” kérdés egészen új szintre emelése.

A katalógusban kibomló történet lassan indul, fokozatosan enged csak közel magukhoz a kiállítási termékhez. A bevezető rész, az első 17 oldal nagyon fontos része a katalógusnak. Az itt tárgyalt kiállítási előzmények nem a pályázati kommunikációt kipipáló és a támogatókat dicsőítő udvariassági körök, hanem reflektív, a kiállítás egészét pozicionáló gondolatok. Minden állandó kiállítás az előző állandó (és részben időszakos) kiállítások romjain épül. Mégsem feltétlenül tartják a kurátorok, intézményvezetők az állandó kiállítási katalógus műfaj kötelező elemének, hogy reflektáljanak ezekre a tudomány- és intézménytörténeti előzményekre. (S erre persze megvan a jó okuk.)

Ruttkay-Miklián Eszter azonban részletesen feltárja a kurátori gondolkodás evolúcióját, egy egész fejezetet szán a témának „Kiállítási előzmények” címen. Ez a részletes krónika nem egyszerűen krónika, hanem szinte párhuzama, módszertani tükröképe magának a kiállítási koncepciónak: vagyis a Reguly-életmű korántsem üdvtörténeti logikájú ívének. Ahogyan az 1992-ben megnyitott zirci múzeum egymást követő tárlatai a hangsúlyt az életrajzról fokozatosan a kutatói gondolkodásra helyező, kritikai alapokon nyugvó koncepcióváltásokon keresztül építkeztek a 2021-es állandó tárlatig, úgy formálódik a szemünk láttára a kiállításban Reguly tudományos identitása, a kezdetben kalandvágyó, később egyre inkább küldetéses utazás valóságos és szimbolikus állomásain.

A bevezető rész másik nagyon fontos része a Források és tárgyak című kis fejezet. A kiállítás és kötet nagyon sokféle forrást használ, s ezek összeolvasása, a kéziratok, térképek, képzőművészeti alkotások, idézetek, kulcsszavak összefüggéseinek feltárása a kiállításban nem könnyű feladat. A katalógus azonban világossá teszi ennek módszertanát, s a kiállítás számomra legproblematisabb gyakorlatát is legitimé teszi, amennyiben feltárja a sokféle forrásból és nagyon különböző idősíkokból származó tárgyi anyag hátterét, s így az illusztráció szerepéből áthelyezi abba a forráscsoportba, amelyet a múzeumnak (és a kurátornak) a Regulyval kapcsolatos szerteágazó tevékenységére reflektáló objektumok alkotnak. Megértjük tehát, hogyan és miért válnak a Reguly univerzum részévé a kortárs és közelmúltbeli tárgyak, s így csökken a hiányérzetünk, hogy magában a kiállításban a bemutatott tárgyi anyag e muzeológiai kontextusának értelmezése nem kap helyet.

Szintén a bevezető részben válik világossá a módszertan egy másik fontos eleme. A kiállításban kissé esetlegesnek tűnt, itt azonban a koncepció lényegi elemének tételeződik a forrásközösségek és az akcióközösségek bevonása. A kiállítás közösségi tere, a Reguly-örökség köré szövődő értelmező háló következetesen tágul a hanti közösségek, észt delegációk, kutató kollégák és a Kalevalát maszkban felolvasó bakonyi finnbarátok körének beemelésével.

A kötet nagyobb részét kitevő Teremről teremre c. egységről csak néhány szót szolt az előadó, hiszen ez az a rész, ahol a kötet kevesebb pluszt ad a kiállításához képest, hűen követi annak szerkezetét és tartalmát. Mégis érdemesnek tartotta szóba hozni néhány erényét:

Ügyes megoldás, hogy a termekhez egy kis bevezető tartozik, ezek feltehetőleg olyan szövegek, amelyeknek szerepe és tartalma a tárlatvezetések alkalmával rajzolódott ki – részei tehát a kiállítás életének, még ha nem is szerepelnek így szó szerint a kiállításban

Nem volt könnyű grafikai megoldást találni rá, mégis szépen, s talán a kiállításnál kényelmesebben követhetők a tárlat rétegei: az idővonal, finnugor kulcsszavak, az etnikumokat jelölő szimbólumok, az egodokumentumokból vett idézetek

E rétegek közül az előadó szerint ki lehet emelni az életút egyes helyszíneit és körülményeit részletező helytörténeti, földrajzi és művelődéstörténeti leírásokat, amelyek a kiállításban talán inkább kor- és hangulatfestő funkcióban tűnnek fel, a kötetben azonban egészen világossá válik az egyes lokalitások Reguly gondolkodását, döntéseit formáló kontextusa

Egy valamivel kapcsolatban az előadónak hiányérzete volt. Nevezetesen, hogy a kiállítás színvonalas multimédiás tartalmai teljesen hiányoznak a katalógusból. Ez azért fájó, mert nem egyszerűen „játékokról”, a kiállításokban ma már szinte kötelező interaktivitásról van szó. A hangzóanyagok, filmek, nyelvészeti és térképészeti alkalmazások nem egyszerűen színesítik a vitrinekből és szövegekből álló főáramlatot, hanem valójában a kutatói módszertanba avatnak be. Talán a honlap lehetőséget adott volna rá, hogy egy qr kód segítségével ezek a tartalmak vagy ezek egy része bekerülhessen a kiállításnak ebbe a komplex archívumába.

Befejezésül az előadó a katalógus időzítéséről ejtett szót. Tavaly jelent meg, azaz három évvel a kiállítás megnyitása után. Ez azért fontos, mert így a kiállítási katalógusoknak az a típusa valósulhatott meg, amely a már megépült kiállítás hangulatát, enteriőrjeit, képi világát is be tudja mutatni. Ez, ha figyelembe vesszük a kiállítási katalógusok hosszú távú küldetését, nagy előnyt jelent azokkal a kiadványokkal szemben, amelyek ugyan megjelennek a megnyitóra, de ennek érdekében előbb kerülnek a nyomdába, minthogy a kiállítás egyáltalán épülni kezdene. Minden racionális érv mellett szól, hogy a felújított épületben, minőségi anyagokból, gazdag tartalommal és sok pénzből megépített kiállítás még sokáig álljon. Ha – kivételesen – akár a közeljövőben, akár középtávon mégsem a racionalitás érvényesülne, itt marad nekünk ez a kiadvány, amely nemcsak a kurátori tartalmakat és a koncepciót, hanem magát az épített kiállítást is valamilyen formában konzerválja számunkra.

2021 – a kiállítás megnyitása – és a kötet megjelenése között nagyon sok minden történt. A kiállítással, a múzeummal, az alkotókkal, a felelős kurátorral és a magyar tudományos élettel. Nem lehetett könnyű ébren tartani vagy újra feléleszteni a motivációt, hogy több év elteltével, elszakadva a múzeumtól és a kiállítástól megszülethessen ez a kiadvány. Köszönet ezért az extra erőfeszítésért – fejezte be előadását Schleicher Vera. Mi is köszönjük ezt a lényegre koncentrááló könyvbemutatót, ami nemcsak a katalógus, hanem a kiállítás jobb megértését is elősegítette.

A szerk.

Beszámoló a Regularitas II. Finnugrisztikai Hallgatói Konferenciáról

2025. január 9–10 között a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékén rendezték meg a Regularitas II. Finnugrisztikai Hallgatói Konferenciát, melyen a házigazdákon kívül az ELTE és a Debreceni Egyetem hallgatói vettek részt, vagyis a három magyarországi finnugor tanszék hallgatói gyűltek össze. A rendezvény neve több ponton magyarázatot is igényel, így ezzel kezdünk. A Regularitas egyszerre utal Reguly Antalra és a Reguly Társaságra – hiszen terveink szerint aktív kapcsolat alakul majd ki a Társaság és a tanszékek között – illetve arra a reményre, hogy éves ismétlődéssel rendszeres folytatása lesz a hallgatói találkozóknak. De akkor miként lehet ez a második ilyen esemény? 2023 őszén a szegediek már élvezhették a Debreceni Egyetem vendégszeretét, ekkor fogalmazódott meg a gondolat, hogy ne maradjon meg egyszeri alkalomnak az I.DE–SZE Hallgatói Konferencia. Ezt követően a koprodukciós budapesti IFUSCO szervezése során még szorosabb barátságok szövődtek, tanuljanak a hallgatók bár Budapesten, Debrecenben vagy Szegeden, így elkerülhetetlenné vált valamilyen folytatás, mely végül a jelen beszámoló tárgyában valósult meg.

A három egyetemről összesen 16 hallgató gyűlt össze egy-egy oktató, illetve a szegedi tanszék (majdnem) teljes apparátusának kíséretében, közülük tízen – alap- és mesterszakosok, valamint doktori képzésben résztvevők – tartottak előadást, melyre a csütörtöki nap délutánján került sor. Az összegyűlték változatos témájú kutatások terveit és összefoglalóit hallhatták, ezáltal pedig mindenki bepillantást nyerhetett abba, hogy mivel foglalkoznak a többi egyetem hallgatói, és bemutathatta, ő maga hol tart a tanulmányaiban. Az előadások sorozatát a Szegedi Tudományegyetem hallgatója, a mesterszakos Pataki Júlia kezdte, aki munkája során a manysi testtartásigék kvázikopulaként való használatát vizsgálja. Ezután két doktorandusz mutatta be kutatási témáját: a Debreceni Egyetemen tanuló Lajos Panna a finn és a magyar kétnyelvű családok nyelvéről és az ebben előforduló kódváltásokról beszélt, a Szegedi Tudományegyetem hallgatója, Vojter Kitti pedig a nganaszanban és egy törökségi nyelvben, a dolgánban végezte el a mozgásigék lexikológiai kategóriájának párhuzamos elemzését. A szünet után Ludvig Ádám (DE) egyes sportágnevek finn elnevezéseivel és elnevezési stratégiáival foglalkozott, ifj. Laszlovsky András (SZTE) pedig egy kutatástörténeti témával, a tunguz és szamojéd nyelvek összehasonlításának történetével érkezett. Az első ELTE-s előadás Sild Orsolyától hangzott el, aki a gratulációk és bókók nyelvi megformálásával foglalkozik a finnországi és észtsországi tatárban. A második szekciót a debreceni Tóth Diana Viktória zárta kérdőívének ismertetésével, amelyben arra igyekezett

választ kapni, hogy a magyar emberek mennyire tájékozottak a nyelvrokonságot érintő kérdésekben, és mi a véleményük egyes rokonságelméletekről. A szünet után az utolsó szekcióban mindhárom egyetem képviseltette magát: a program a Debreceni Egyetem harmadéves doktoranduszával, Kormos Erikkel folytatódott, aki betekintést nyújtott a vöru nyelvújításba és a vöru nyelvvel foglalkozó internetes oldalak világába. Ezután Máthé Levente (ELTE) beszélt a mari nyelv participiumi szerkezetéről szintaktikai megközelítésben, végül Kaiser Kamilla (SZTE) zárta a sort az udmurt „Találj ki új szót!” elnevezésű szóalkotási projekt menetéről és eredményeiről szóló előadásával.

Az igen változatos program tehát az uráli nyelvcsalád számos ágát és nyelvét magában foglalta: volt szó magyarról, finnról, vöruról, manysiról, mariról, udmurtról, de még a szamojéd nyelvekről, például a nganaszanról is hallhatott új információt a közönség. Sőt, mi több, a konferencia finnugristái más nyelvcsaládokat, a törökségi és a tunguz nyelvek némelyikét is bevonták kutatásaikba. A felsorolás alapján az is látható, hogy az említett nyelveket számos szempontból vizsgálták a hallgatók, hiszen beszéltek szintaxisról, lexikológiáról, nyelvtervezésről és a nyelvstudomány számos egyéb megközelítéséről is. A 15-20 perces előadások után 5-10 perces megbeszélés volt, amelynek során a hallgatóság feltehetette kérdéseit az előadónak, valamint további kutatási ötletekkel, javaslatokkal láthatta el őt, így az esemény során a jelenlévők minden szempontból új tudással gazdagodhattak.

A csütörtöki előadások sorozatát kiegészítette egy – egyesek számára váratlan – esemény, amelyre a második és harmadik szekció közötti szünetben került sor. Mivel a szegedi tanszék vezetőjének, Szeverényi Sándornak a konferenciát követő napon volt az 50. születésnapja, a házigazdák egy születésnapi köszöntővel lepték meg őt. Sipőcz Katalin rövid beszéde után a szünet jókedélyű beszélgetéssel, pezsgőzéssel, és természetesen az ünnepelt felköszöntésével telt.

Az előadások után kezdetét vette az esti szórakozás: elsőként egy manysi nyelvű színdarabbal lepték meg a szegediek a közönséget. A produkció a tanszék kis-karácsonyára készült, de a lelkes csapat egy második előadást is szívesen vállalt. A frissen alakult színi társulat főként manysit tanuló hallgatókból áll, a rendező szerepét pedig Sipőcz Katalin és Bíró Bernadett vállalták magukra. A bemutatott történet egy Artturi Kannisto gyűjtéséből származó *ėkwapiriś*-mese⁵. *Ėkwapiriś* – vagy magyar fordításokban az Asszony-unokája – a manysi hitvilág egy kiemelkedő szereplője, *Tõrem* fia, aki sokszor szegény sorból indul, azonban ügyessége, ravaszsága révén túljár az ellenségei eszén és felemelkedik. Ebben a mesében egy jótettért cserébe gazdagságot ígérnek neki, a Gazdagságot osztogató öregember mokus- és hermelinbőrrel ajándékozza meg, azonban nem sokáig élvezheti

⁵ A teljes történet elolvasható: Kannisto & Liimola: OUDB Northern Mansi Corpus. Text ID 782. Ed. by Janda, Gwen Eva. <http://www.oudb.gwi.uni-muenchen.de/?cit=782> (Accessed on 2025-01-26)

ēkwapiyriš és nénje a meleget és bőséget, mert a Városi fejedelemnek minden alkalommal oda kell adniuk a kincseiket. A Gazdagságot osztogató öreg végül megelégteli a dolgot, és ad az Asszony-unokájának egy soha meg nem telő rozsomákkörömöt. Amikor *ēkwapiyriš* lisztet kér a Városi fejedelemtől a rozsomákkörömbe, az nagyon megijed, hogy minden élelmét elnyeli a köröm, így visszaadja az Asszony-unokájának az őt megillető bőrt. A történet rövid összefoglalásából is kitűnik, hogy a minél autentikusabb díszlet, kellékek és jelmezek beszerzése nem volt egyszerű feladat, azonban tanszéki összefogással sok prémet, bundát, kucsmát gyűjtöttünk össze. A háttér modern eszközökkel teremtetjük meg: az egyes helyszíneket kivetített képek jelenítették meg, melyeket az egyik doktorandusz hallgatónk generált mesterséges intelligencia segítségével. A mesét manysi nyelven adtuk elő, azonban minden megszólalást magyar narráció követett, hogy mindenki számára érthető és élvezhető legyen az előadás.

A színdarab bemutatása után a hangulatot csak egyféleképp lehetett fokozni: a finnugristák szinte teljes létszámmal átvonultak a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar épületéből a Gringo's nevű (elsősorban) mexikói étterembe, ahol az utolsó csütörtöki napirendi pont, a Regularitas konferenciavacsorája következett. A Regularitas Társaság támogatásának jóvoltából minden résztvevő kedvére választhatott az étterem étlapjáról, az ételek és italok kavalkádjában pedig jókedvű és izgalmas társalgás jött létre a három tanszék között. Sajnos ritkán adódik alkalom a személyes találkozásra, így mindenki megragadta az alkalmat a közös tervezgetésre, nosztalgizásra. Szóba kerültek a tanszékek aktualitásai, múltbéli szép események és jövőbeli tervek, mint például a februári bécsi téli egyetem vagy a 2025-ös IFUSCO, ahol a magyar résztvevők tovább erősíthetik majd a három egyetem közötti baráti viszonyt. Noha hosszú nap állt a hátunk mögött, az este csak nagy nehezen közeledett a végéhez, hiszen nem gyakran van lehetőség ilyen beszélgetések létrejöttére.

Annak ellenére, hogy az első nap éjszakába – hajnalba – nyúlva ért csak véget, másnap mindenki frissen és üdén jelent meg 10 órakor a szegedi BTK Mészöly Gedeon termében, hiszen a pénteki program is érdekesnek ígérkezett. Noha tudományos előadások ezen a napon már nem voltak, szervezőként mégis igyekeztünk hasznos tartalommal megtölteni a délelőttöt. A másik két egyetemmel való hatékony együttműködés és az információcsere jegyében egy kerekasztal beszélgetésre invitáltuk az egybegyűlteket, ahol olyan, a finnugrisztikával kapcsolatos és mindannyiunkat érintő kérdésekről terveztünk közösen gondolkodni, amelyeket a legegyszerűbb és legpraktikusabb így, élőben volt megbeszélni. Az elsődleges téma a Regularitas Társasággal való szorosabb együttműködés kialakítása volt, amelynek égisze alatt nemcsak a mostanihoz hasonló, további Regularitas Konferenciákat, hanem egyéb, a fiatalságot ösztönző és segítő programokat lehetne szervezni, mint például ösztöndíjak, pályázatok, workshopok és tanulmányi versenyek, így nagy örömmel fogadtuk Sipos Máriát, a Társaság elnökét,

aki segített mederben tartani a beszélgetést. Szó volt még természetesen az IFUSCO-ról – a tavalyi budapesti és szegedi koprodukcióról, de az ideiről is, amit idén áprilisban Bécsben rendeznek –, egy azóta elkészített hallgatói levelezőlista létrehozásáról, valamint a középiskolásoknak szánt finnugrisztikát népszerűsítő és ismeretterjesztő programokról. A beszélgetés eredményeképp a hallgatók sok új ötlettel, a Regularitas Társaság pedig számos új taggal gazdagodott.

Az együtt eltöltött másfél nap nemcsak tudományos szempontból volt tehát hasznos, hanem a három finnugor tanszék közötti együttműködés és kapcsolatépítés szempontjából is. Fontosnak tartjuk, hogy a fiatal magyar finnugristáknak ne csak a külföldön szervezett téli-nyári egyetemeken vagy konferenciákon legyen lehetősége találkozni és ismerkedni egymással, hanem Magyarországon is, amelynek megfelelő fóruma lehet a Regularitas konferencia. Ezt szem előtt tartva búcsúztunk el egymástól pénteken, bízva abban, hogy legkésőbb jövőre, a III. Regularitas konferencián újra találkozhatunk, ám ezúttal terv szerint nem Szegeden, hanem az ELTE-n.

Kaiser Kamilla – Pataki Júlia – Vojter Kitty

✱

Bereczki András: Északi példák. Csekey István írásai az észti és a finn történelemről

Báthory téka / Hungaro-Baltica 3. CFU-THE, Badacsony–Budapest–Sárospatak, 2024. (L.: <http://unithe.hu/RTMT-kiadvanyok>)

2024 végén látott napvilágot fenti címmel Bereczki András történésznek, az ELTE Finnugor Tanszéke tanszékvezetőjének legutóbbi könyve.

A szakmabelieknek nem kell bemutatni Csekey Istvánt, bár manapság idehaza inkább csak a jogtörténészek emlékeznek rá. Ezért Bereczki András munkája hiánypótló: Csekey munkásságának jelentékeny szeletét tárja fel, nevezetesen az észtszázadi évek hozadékaként megszületett észti és finn tárgyú írásainak bemutatására és elemzésére vállalkozik.

Az utóbbi évtizedekben a nem nyelvész finnugristák jó néhányan igyekeznek fehér foltokat eltüntetni, az érdeklődést felkelteni elsősorban olyan témák és életművek iránt, amelyekről sem a nagyközönség, sem a külpolitika, sem a nemzetközi kapcsolatokat értékelő véleményformálók nem tudnak már, nem kerül a látókörukbe, holott bőséges tanulságokkal szolgálnak, szolgálhatnak.

A számos nyelvet beszélő, európai műveltségű, nyugat-európai egyetemeket járt jogtudós pályája a Kecskeméti Református Jogakadémián indult, innen hívta meg 1923-ban a Tartui Egyetem az Észt Közjogi Tanszék élére. Az 1919-ben észtté vált, tekintélyes múltú intézmény (a korábbi nevén Dorpati Egyetem, Academia Gustaviana, 1632) neves külföldi oktatógárdával kívánta feltölteni megüresedett katedráit. 1924–26 között egy másik honfitársunk, Haltenberger Mihály földrajztudós is a Tartui Egyetem vendégtanáraként működött, őt a balti oceanográfiai kutatások megteremtőjeként emlegetik. Csekey közel egy évtized múlva, 1931-ben tért vissza innen Magyarországra. Szakmai munkája mellett Klebelsberg koncepcióját megvalósítva, megszervezte a Tartui Magyar Tudományos Intézetet, – utóbb az Egyetem kebelében – és hungarológiai kiadványsorozatot indított *Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis* néven. (Ennek felélesztése és a magyar szakos képzés megújítása kezdődött meg Észtország második függetlenné válása után Pomozi Péter, első magyar lektorunk tevékenységével 1993 őszével.)

Csekey professzor életének további állomáshelyei Szeged, a visszacsatolásnak köszönhetően néhány évig a kolozsvári Magyar Közjogi Tanszék élén találjuk, rövid időre ismét Szeged, az Alkotmányjogi Tanszék következett, végül pályája a Pécsi Tudományegyetemen zárult. Szaktudományi műveinek sora jelentős. Ezt éppen ebből a könyvből tudjuk meg. Egyebek mellett ő találta meg és publikálta a *Pragmatica Sanctio* eredeti kéziratát. Emellett figyelemre méltó publicisztikai tevékenysége: mind hazai, mind külföldi lapokban rendszeresen publikált.

Csekeyt a magyar és az európai sorskérdések foglalkoztatták, mindvégig közép-európai szemmel látta és láttatta korának eseményeit. Észtországban, utóbb Finnországban felfigyelt az idehaza is követendő jó példákra, tudott tanulni a kicsiktől is, felhagyott régi turanista szemléletével, magyarországi beidegződéseit képes volt felülbírálni. Éleslátását mutatja, miképpen ítélte meg a két kisállam Kelet–Nyugat közé ékelt geopolitikai helyzetét, a bolsevizmus és a nácizmus egyaránt leselkedő és egyformán súlyos veszélyét. Mindvégig európai kontextusban vizsgálódott, ugyanakkor folyamatosan kereste a párhuzamokat, a magyar közjogi viszonyokkal való összehasonlítást.

Bereczki András kiemelkedő érdeme a korábban ismeretlen, nagy számú forrás felkutatása, feltárása, elemzése. A szerző kerüli a professzor személyének idealizálását, ugyanakkor folyamatosan érzékelteti az olvasóval, hogy Csekey nézeteit a maga korának viszonyai között kell értékelnünk, nem 21. századi meggyőződésünket, elvárásainkat visszavetíteni az 1920–1940-es évekre.

Manapság sokszor kötelező kutatási témák elkezdésekor előzetes hipotéziseket felállítani. Bereczki Andrásnál a források előkerülése, a vizsgálható anyag bővülése szabott irányt a kutatásnak, a kötet megírásának, hiszen az elején egyáltalán nem látszott, mi minden fog előkerülni. Olyannyira nem, hogy – amint az előszóból megtudjuk – az ilyen részletességű finn kitekintés nem is szerepelt a szerző

eredeti terveiben.

Csekey igen termékeny alkotó volt, csak az ő írásait felvonultató szakirodalom több, mint hat oldal a bibliográfiában. Tudományos munkáiban tárgyilagos, publicisztikájában ugyanakkor rendre markánsan állást foglal. Érdemes ezekből a forrásmunkákból kiemelni, címetek felsorolni, hogy lássuk sokrétű érdeklődését (a pontos bibliográfiai adatokat a könyvből kikeresethetjük: 169–175). *A Baltikum és a szovjet; A dorpati egyetem; A dorpati magyar tudományos intézet; A finn alkotmány és jogi élet; A finn és észt jogrendszer; A finnugor népek kultúrtörékvései; A Kalevala jubileumi kiadása; A lapuamozgalom Finnországban; A magyar alkotmány és a külföld; A magyar irodalom Észtországban; A magyar nemzetfogalom; A magyarság első nagy találkozója rokonaival három ezer év után; A német vezéri állam; A nemzetiségi érzület büntetőjogi védelme; A százéves „Szózat” és hatása külföldön; A vilnai Báthory István-egyetem ünnepén* [ld. Báthory téka!]; *Az észt köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete; Az észtországi kommunista puccskísérlet; Észt–magyar történelmi és kultúrkapcsolatok; Finnország sorsdöntő órái; „Kaikki takaisin ja vähän lisä!”* [„Mindent vissza és még egy kicsit többet is!” – miként megtudjuk a hazai „Nem, nem, soha!” finn megfelelőjeként]; *„Rokonnépek napja” az észt iskolákban* és így tovább.

A kötet szerkezetéről elmondható, hogy egyrészt kronológiai sorrendben tárgyalja Csekey észt történelmi-jogfejlődési tárgyú írásait, másrészt tematikus csoportokba rendez. Ilyenek a kül- és szomszédságpolitika, az orosz-szovjet reláció, a liberális észt demokrácia, a közigazgatás, a gazdasági élet, a hadügy, az iskolaügy, az egyházak kérdésköre, a tekintélyelvű kormányzás megjelenése. Ahol az eredeti anyag hiányos vagy átugrik olyan eseményeket, adatokat, melyek a korabeli olvasók számára ismertek voltak, de a maiak számára már ismeretlenek, ott Bereczki András pótol, kiegészít, árnyal, magyaráz. Mivel a finnekkel Csekey később ismerkedett meg, történelmüket kevésbé ismerte, így főként a finn jogrendszerről, az ország korabeli belpolitikai kihívásairól, a kiemelten fontos Lapua-mozgalomról, az ország második világháborús helyzetéről írt elemzésekkel találkozhatunk. A kötet nem kapcsolattörténet, ugyanakkor fontosak a népronsági mozgalmat vagy kulturális témákat, a Kalevala önmagán túlmutató művelődéstörténeti jelentőségét bemutató tanulmányok.

A könyv záró fejezeteibe a Harmadik Birodalommal, a faj- és nemzetfogalommal, a magyar alkotmánnyal foglalkozó Csekey-művek elemzése kerültek.

A szerző érthető okokból Csekey jogtudósi munkásságának értékelését a jogtörténetesekre bízta, akik így további feladatot is kapnak az elfeledett életművel kapcsolatban. A könyv mindazonáltal a szakma érdeklődésén túl számot tarthat a szélesebb olvasóközönség figyelmére, hiszen alapossága mellett közérthető, olvasmányos stílusa valamennyiünk számára könnyen forgathatóvá teszi.